

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

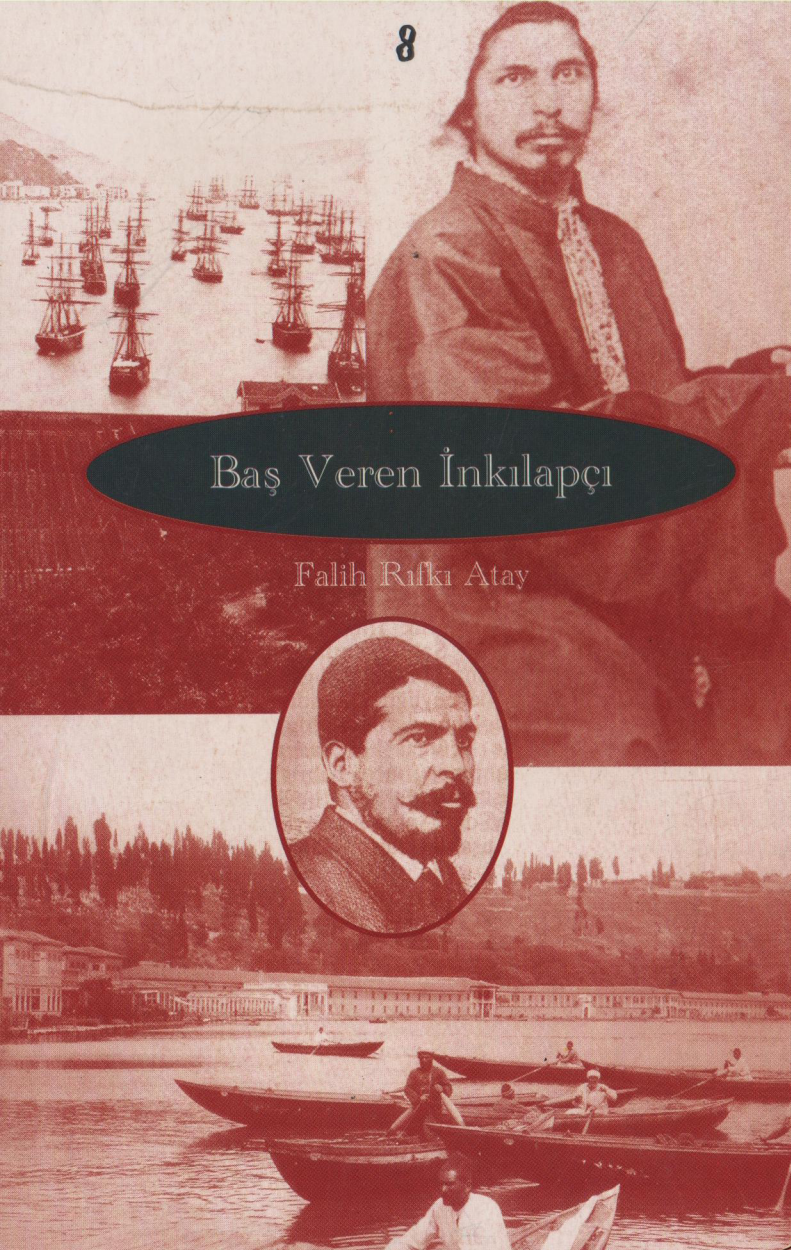
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Baş Veren İnkılapçı

Falih Rıfki Atay

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Ağustos 1997

**BAŞVEREN
İNKİLÂPÇI
(ALİ SÜAVİ)**

FALİH RIFKI ATAY

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

...

ÖNSÖZ

Ali Suavi der ki: “Türkiye kocamıştır ve can çekişmektedir fikri yeni çıkma değildir. İngiltere Kralı Birinci Charles’ın sefiri Sir Thomas Roe, 1623 tarihinde, Osmanlı Devleti’nin kocamış ve Türklerin bitmiş olduğundan bahis ile, Türkiye’yi Avrupa devletleri arasında taksim etmek layihasını (**tasarısını**) yazmıştır. Meşhur Volney de bu fikirleri neşretti. Hatta bu mesele hakkında yazmış olduğu kitap General Bonaparte’ın elinden düşmezdi. Volney’den sonra bu fikir Avrupa’da yayıldıkça yayıldı. Hatta geçen sene göçen meşhur Lamartine de bu itikatta idi. Şimdilerde ise Türkiye’yi beş devlete taksim eden haritalar, Paris’in her sokağında satılmaktadır. Şurası bilinmelidir ki, Türkiye kocamıştır fikri Avrupa’ya girdiğinden beri, buna karşı bu memlekette, Türkiye gençtir fikri doğmuştur. Bu gençlik fikrinde olanların bizce en tanınmış Köprülüzade Fazıl Paşa’dır ki, ‘Her sınıf tebaaya emniyet’, ‘Vergi tayin etmek’, ‘Asker ter tip etmek’ gibi Gülhane Hattı esaslarını, 1108’de

(1792), ‘Nizam-ı-Cedid’ namı ile ilan etmiştir. Doğup da hâlâ bir ehliyetli taya (**çocuk bakıcısı erkek**) eline düşmeyen bakes (**kimsesiz**) Tanzimat ise Fazıl Paşa’nın ana karnına düşürdüğü ‘Nizam-ı-Cedid’den ibarettir.’ (1)

Bizim inkılap tarihimiz, Osmanlı devlet ve halk adamlarının ilk uyanmışlarından “Batıp göçme” tehlikesinin sezildiği ve “Yenilenip kurtulma” ihtiyacının duyulduğu günlerden başlamaktadır. Ali Suavi’ye göre bu savaşın tarihi iki buçuk asrı geçiyor ve her devirde ayrı bir karakter taşıyor.

1878’de kırk yaşında fikri ve davası uğruna başını veren Ali Suavi de bundan yetmiş beş yıl önceki “Genç Osmanlılar” devrinin adamıdır.

“Hind” adlı kitabımın ön sözündeki bir hikâyeyi tekrarlamak istiyorum. Japon kurtuluş tarihini yazanlar, bunun başlangıcını 1771 yılı Martı’nın dördüncü gününe kadar götürürler: “O gün iki Japon talebesi Sugita Gempaku ve Maeno Riyotaku, bir katilin cesedini parçalayıp, insan vücudunun Hollanda anatomi kitaplarının yazdığı gibi olduğunu göstererek Garp ilminin üstünlüğünü ispat ettiler.” Demek ki Japon kurtuluş davası, Çin medresesinin karanlı-

(1) Ulûm (Bilimler) gazetesi, ikinci cilt, sayfa 789. Tırnak içindeki fıkraların mesuliyetini yazarına bırakıyoruz.

ğı içine müspet ilimler ışığını tutarak ileri atılmıştır. Arap medresesine karşı bu zafer bizde ancak yirminci asrın ilk yirmibeş yılı içinde kazanılabilmıştır (2). Osmanlı devletinin garp aleml önünde yıkılıp gideceğini anlamakta Japonlardan çok önce, tam çarelerini bulmakta ise bir buçuk asır sonra geliyoruz. 31 Martta (1909 gericilik olayı günü) mektebe giderken çantamdaki resimli kitaplar parçalanmıştır. Okuduğum üniversitede hür tefekkürden eser yoktu. İlk Kuvayı Milliye Meclisi Anadolu’da yüzlerce medrese açmıştır ve resim dersini yasak etmiştir.

Coğrafyanın, Osmanlı saltanatını halk katışıklığının, Islahatçılardaki anlayış darlığının, aman vermez iki büyük düşmanla ara vermez harplerin, Saray, Babıâli ve fikir adamlarındaki türlü zaafaların bu gecikmede esaslı tesiri olmuştur. Bununla beraber, Türk inkılabının kökleri bu uzun geçmişin bağrındadır ve her devirde Türk kurtuluşu için doğru fikirler ve asil duygularla kalpleri çarpanlar, Türk kurtuluşunun müjdecileridir.

İsmail Hami Danişmend’in “Ali Suavi’nin Türkçülüğü” adlı broşürünü okuduktan sonra, bu inkılap-

(2) Bu eseri bir hayli önce yazmıştım. Bugünden daha iyimsermişim.

çının hayat ve eserini öğrenmek istedim. Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı dostum İhsan Sungu'dan

“Ulûm gazetesi koleksiyonu ile Ali Suavi'nin Paris'te çıkardığı Türkçe ve Fransızca eserleri aldım, okudum.

O devrin Osmanlı rüştiyelerinde ve medreselelerinde kendi kendini yetiştiren bir adam, Arapça ve Farsçası ile ne kadar öğrendiğini bilmediğimiz Fransızca ve İngilizcesi ile nasıl bir tefekkür nizamı kurabilir? Vaktiyle şöhretlerinden geçilmeyen çağdaşlarının en tanınmışlarından hangisinin eserini, yer yer, çocukça bulmuyoruz? Namık Kemal'in bir kitabını zevkle ve kanarak okuyabiliyor muyuz? Hatta Edebiyat-ı-Cedide'nin eskiden o kadar sarıldığımız ciltlerine yıllardan beri el sürebiliyor muyuz? Hangisi tezattan tezata düşmez? Ne yapalım ki onlar daha eskilerinden, biz de onlardan geliyoruz.

En çok ışık veren

Bütün bunlar arasında geleceğe doğru en çok ışık veren Ali Suavi'dir. İlk Türkçüdür. İlk Türkçecidir. Hatta laisizm prensiplerini ilk ortaya atan odur. Osmanlı saltanatının kurtuluşu üzerine müspet teklifleri de onun yazılarında okudum.

Bu küçük eseri dosyalarımın arasında saklayıp duruyordum. İnönü Ansiklopedisi'nin ikinci cildinin onuncu fasikülünde Ali Suavi fıkrasını okuyunca notlarımı neşretmek sırası geldiğine hükmettim. Ansiklopedideki fıkrayı kimin yazdığını bilmiyorum. Bu bir kısa hal tercümesidir. Ali Suavi Çankırı'nın Çay köyünden İstanbul'a gelerek kâğıt mühreciliği (**yazılma-ya hazırlama**) yapan Hüseyin Efendi'nin oğludur. Aksaray'da doğmuştur. Mekteplerde ve medreselerde okumuştur. Rüştîye öğretmenliği imtihanlarını birincilikle kazanmıştır. Simav ve Bursa rüştiyelerinde hocalık etmiştir. İstanbul'a dönerek bir müddet sonra Filibe rüştiyesine tayin edilmişse de orada cemaat teşkilatı yaptığı için azledilmiştir. Tekrar İstanbul'a gelen Suavi Muhbir gazetesinde heyecanlı makaleler yazmaya ve camilerde vaazlar vermeye koyulmuştur. Yazıları ile vaazlarından bir kısmı iyi karşılanmadığı için Kastamonu'ya sürülmüştür. 1869'da buradan Avrupa'ya kaçarak Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Genç-

Osmanlıları arasına katılmıştır. Londra’da Muhbir ve Paris’te Ulûm gazetelerini neşretmiştir. Alman orduları Paris’e yaklaştığı vakit, Lyon’a giderek “Muvakkaten” adı altında bir küçük gazete çıkarmıştır. Beşinci Murad tahta çıkınca İstanbul’a gelerek Basiret gazetesinde çalıştığı sırada Mekteb-i-Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne geçirilmiştir. Abdülhamid kendisini bu müdürlükten azletmiş, altı ay işsiz kalmıştır. Beşinci Murad’ı tekrar tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet kurmuş ve 20 Mayıs 1878’de 500 kadar Rumeli muhaciri de Çırağan Sarayı’na hücum etmiştir. Beşinci Murad’ı dairesinden çıkarmış iken, vaka yerine yetişen Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa’nın sopası ile ölmüştür. Yıldız yakınlarında gömülü ise de mezarı belli değildir.

Fıkra Ali Suavi’nin “Zeki, heyecanlı ve atılgan” olduğunu, Türk tarihine, dine ve felsefeye dair küçük kitapları, siyasi ve milli meselelere dair türlü yazıları bulduğunu, Paris’te Ulûm gazetesine ekleyerek forma forma çıkarmaya başladığı ve ancak 80 sayfalık bir kısmı neşrolunabilen Kamus-ül-Ulûm vel-maarifi’nin (**Bilim ve Eğitim Sözlüğünün**) bizde ilk resimli ansiklopedi olduğunu söyler. Fakat fıkroda Mekteb-i-Sultani’ye tayin edilmesinin sebebini, Basiret gazetesinde Mithat Paşa aleyhindeki yazılarının hoşagitmesi ve azledilmesinin sebebini de bazı taşkın hareketleri ile beraber idaresizliği olarak gösterir.

Süavi-yi öldürenler

Ali Suavi bu değildir. Ali Suavi'yi Hasan Paşa'nın sopası değil, bizim fikir adamlarımızın kayıtsızlığı ve tenkit sistemimizin bozukluğu öldürmüştür. Ben onu diriltmek iddiasında değilim. Fakat inkılap tarihinin hakikatlerini arayacak olanlara küçük bir yardımda bulunmak istiyorum.

Divan Edebiyatı'nın padişahlar, vezirler ve başlıca tarihi şahsiyetler üzerine ya methiyeleri veya hicviyeleri vardır. Şair Nef'i kendi devrinin adamlarını övdüğü yahut yerdiği vakit, birtakım hayallerini ve söz oyunlarını tadarız, ama hiç kimse için hemen hiçbir şey öğrenemeyiz. Bugün ne kadar değiştiğimizi pek bilmiyorum. Fakat Namık Kemal-Şinasi devri, Recaizade - Muallim Naci devri, Servet-i Fünun - Malumat devri, nihayet Fecr-i-ati devri tenkidlerinin çoğu da bu geleneğin tesiri altında değil midir? Bazan şahsi bir kavga veya dargınlık, bir şair veya edebiyatçıya değil, bir şair ve edebiyatçıyı, onun bütün mektebini sonuna kadar inkâr ettirir ve hicvettirir.

İsmail Hami Danişmend, Ali Suavi için her biri ayrı bir şöhretin kaleminden çıkma birbirine tabanı tabana zıt hükümleri broşürünün ilk sayfasında toplamıştır. Şarlatandır veya büyük bir zekâdır, cahildir veya alimdir, ahlaksızdır veya fazilet sahibidir, men-

faatperestir yahut tam bir feragat ve fedakârlık adamıdır. Bizzat İsmail Hami Danişmend'e göre "Ali Suavi'nin ihtilalciliği dünyanın en samimi sayılmış ihtilalcilerinde bile görülen menfaat fikrinden münezze**(uzak)**"dir. "akıbeti fikir yolundaki feragat ve samimiyetinin en azametli höcceti"dir **(Büyük kanıtıdır)** ve "Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devirlerinde fikrini canından tatlı bilen ve böyle bildiği için ecel şarabını kendi eliyle hazırlayabilen yegâne şahsiyet ondan ibaret"tir.

Ali Fuat Cebesoy bana demişti ki:

- Babamdan duymuştum. Zamanının inkılapçıları arasında, en ileri fikirlisi Ali Suavi imiş.

Şimdi Londra Büyükelçimiz Cevat Açıkalın'dan da şu sözleri hatırlıyorum:

- Babam, Ali Suavi'nin yaman bir vatansever ve inkılapçı olduğunu anlatırdı. Girit meselesinde nümayişler tertip eder, neler söyleyeceklerini öğreterek gençleri kürsüye çıkarır, arkalarında durarak onlara şevk ve cesaret verirmiş. Babam da bu gençlerden biri imiş.

Gerek Ali Fuat Cebesoy'un gerek Cevat Açıkalın'ın babaları Garpçi ve uyanık görüşlü idiler. Ali Suavi'yi beğenebilmek ve sevebilmek için, o kapkara taassup devrinde, bu vasıflar lazımdı. Gazetesine resim basmak bile bir adamı zındık diye tanıtmaya kâfi idi.

Başka bir misal üstünde duralım: İnkılap tarihimizi hatta bizzat Mustafa Kemal’i Namık Kemal’siz izah edebilir miyiz? Bir de Milli Eğitim Bakanlığı’nın çıkardığı Tanzimat adlı büyük cildi karıştırınız. Namık Kemal, Mustafa Reşit Paşa’ya hücum ettiği sırada kendisini “Kuran dururken frenklerden kanun almakla” suçlamıştır. Bir yerde de Tanzimat esaslarını büyük devletlerin teminatı altına koymak isteyenlere hak vermiş, “Yoksa bunları Efkâr-ı-umumiyye celladına mı teslim etmeliydiler?” demiştir. Tarih Kurumu Belleğinde Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Namık Kemal’in mutasarrıf iken Sultan Abdülhamid’e yolladığı ve şimdiye kadar bilmediğimiz bazı mektuplarını neşretti. İnsan bu mektupların “bendeğâne” (**Padişaha bağlılık**) üslubunu, hele imzası üzerindeki satırları derin bir yürek sızısı duymadan okuyamaz. Fakat sadece bu vesikaları elde tutarak Namık Kemal’i inkılap tarihimizin büyük bir şahsiyeti olmaktan uzaklaştırabilir miyiz? İlk Tarih Kongresi’nde, Namık Kemal’in Saray’a çektiği bir telgrafı teşhir ederek suçlanması haklı bir şey miydi? Dürüst bir tenkit, Namık Kemal’i zaafları ve kuvvetleri ile olduğu gibi gösterir. Ama onun inkılap tarihimizdeki esaslı rolünü inkâr edemez.

Ali Suavi aleyhine böyle vesikalar da gösterilemez. Acaba aynı inkılap tarihinde şimdiye kadar bir türlü şerefli bir yer almamasının sebepleri nelerdir?

Bir defa eserleri toplanıp basılmamıştır. Onun hakkındaki fikirlerimizi kendi yazılarından değil, en başta kendisini sevmeyenlerin ve kötülemek isteyenlerin yazılarından edinmişizdir. Bugünkü anlayışımıza göre üslubu canlı ve güzeldir. Fakat o vakitler bu üslup edebi bile sayılmazdı. Hiçbiri edebiyat kitaplarının misalleri arasında anılmamıştır. Hiçbiri seçme yazı kitaplarının sayfalarında yer bulmamıştır.

Tahttan indirme ve oturtma

Bir hal ve iclas vakasına karıştığı için, Saray ve Babıâli onu küçültmekte bütün dalkavuklarını yarıştırmıştır. Hangi basılı vesikayı açsanız aleyhindedir. Buna bir de Namık Kemal gibi, gençliklerin her sözünü ayet saydıkları şöhretlerin hicivlerini ekleyiniz.

Zamanına göre her ileri fikir, bilhassa bizim gibi gerçek tenkit geleneği olmayan memleketlerde, ilk vurulan damgadan bir daha pek güç kurtulabilir. Ali Suavi, hoca olmakla beraber, zaman zaman, bugün bile değme fikir kahramanlarının dokunamayacağı ileri fikirler ortaya atmıştır. 1870 sularında, hilafetin dinde yeri olmadığını söylemek ve yazmak, eğer Latin alfabesi dilimize uygun düşerse yazıyı değiştirmenin şeriatla hiçbir ilgisi olmadığını iddia etmek, kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere karşı peygamberin dahi resmi yapılabileceğini ortaya atmak, üstelik bütün bunları pekiyi bildiği din esaslarına göre izah ederek bütün şeriatçıları kapkara yobazlar olmakla suçlamak kolay bir şey değildi.

Bundan başka Ali Suavi, bu toprağın ve halkın bağrından kopmuştur. Halbuki bizim teceddüt (**yenilik**) hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir. Saray ve devlet imtiyazları arasında idi. İnkılapçılar sürülseler, hatta boğulsalar da paşadırlar, vezirdirler, çoğu ya mutasarrıf, ya vali, ya büyük elçi olarak “Men-

kûp”dur (gözden ve görevinden uzaklaştırılmıştır). Halk adamının bu teşrifatta yeri yoktur. Halbuki Garp ihtilalleri tarihlerinde gördüğümüz örneklerle bizde belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavi idi. Rütbesiz, sarmasız ve aç ölmüştür. Sokağa fırlamıştır, halkı ayaklandırmıştır, ihtilal kanları içinde boğulmuştur.

Türkiye’den kaçtıktan sonra

Ulûm gazetesi ve onun binlerce sayfa tutan eserleri el yazısından kopya baskısıdır. Yalnız bu ciltleri görmek, onun nasıl bir dev gayreti ile çalıştığını ispat eder. Fransa yıkılmak üzeredir. Alman orduları Paris şehrini sarmıştır. O Lyon’da yine kendi eli ile yazıp kendi eli ile kopya makinesinden çıkardığı gazetesinde, tam eski Rus ihtilalcileri gibi, davasını savunmaktan başka bir şey görmez ve düşünmez. Asla ümitsizliğe düşmez. Yıkıcı tenkitleri yanında, daima, yapıcı, iyimser ve sarsılmaz bir savaşkan ruhu vardır. Ne padişah, ne vezir, ne paşa, ne de bey dinler. Bağrından koptuğu halkın aşk iliklerine kadar işlemiştir. Yukarıya karşı her türlü haset ve gıpta duyguları üstünde, bir küçümseme, bir aşağılama hissi vardır.

Ali Suavi, Türkiye’den kaçtığı vakit, İtalya’dan Paris’e kadar Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte gitti. Bir müddet beraber çalıştılar. Ayrılımlarının ve Namık Kemal’in Ali Suavi’ye düşman olmasının sebebi fikir tartışmalarından da doğmuş değildir. Kendilerine para veren Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tekrar Saraya sığınarak İstanbul’a dönüp büyük bir memuriyete geçtiği vakit Ali Suavi, Genç-Osmanlılar’ın onunla hemen maddi ve manevi bütün ilgilerini kesmek ister. Namık Kemal ise, iki taraflı oynayan Mısırlı Paşa’dan para almakta hiç mahzur görmez. Hatta bu para taahhüt hükmünde olduğu için, alınmasını hak da sayar.

Ali Suavi ise hem Mustafa Fazıl Paşa'yı Genç-Osmanlılar cemiyetinden kovmuş, hem de ondan para alanlara dair bir beyanname çıkararak her tarafa dağıtmıştır. Beyannamede iki kişinin ayda bin beş yüzer, Namık Kemal ile bir arkadaşının biner, iki kişinin de yedi yüz ellişer ve bir kişinin de üç yüz frank maaş aldığı yazılıdır. Böyle bir teşhire uğramak, üstelik hürriyet uğruna çılaşan bir kahraman değil, menfaatine bağlı bir paşa adamı gibi gösterilmek Namık Kemal'i ne kadar çileden çıkarmıştır, kolayca anlayabiliriz.

Bu kin, onu haksızlığın sonuna kadar götürmüştür. Ali Suavi'nin de öfkeleniği zamanlar, ne kafasına, ne de gönlüne uymayan küçük hücumlar yaptığını, ara sıra yazılarında görüyoruz. Fakat kemiklerinin belki tozu bile kalmayan bu adamları, inkılap tarihinde, şahsi kavgalarının dar zindanı içine hapsedip bırakabilir miyiz?

Ali Suavi'nin bundan seksen yıl önce o kapkara taassup devrinde yazdıklarını, 1951 Türkiye'sinde hususi meclislerde söylemek bile medeni cesaret sayılabilir. Keşke Garp kültürü ile daha sistemli kaynaşabilseydi ve bazan şaşırtıcı sezişlerin adamı olmak yerine, sentezci ve tezatsız bir tefekkür adamı olabilseydi!.. Ama bugünkü üniversite Türkiye'sinde bile bulamadığımızı ondokuzuncu asrın medresesinde nasıl arayabiliriz?

Ancak şimdi de onun fikirlerine ihtiyacımız var..

Caddebostan 1951
Falih Rıfka ATAY

BİRİNCİ BÖLÜM

Paris'te 30 yaşında bir “Küçük Hoca”

Ali Suavi, 30 yaşlarında Paris'te “Ulûm” gazetesini çıkardığı zaman “Suavi” adının iki üç yıllık olduğunu ve kendisinin bundan önce Anadolu'da “Küçük Hoca” lakabı ile anıldığını yazar.

Hicri 1255'te (1837) İstanbul'da Cerrahpaşa mahallesinde doğmuştur. Cetleri Viranşehir toprağın-
dan ve ulemadan idi. Babası kâğıtçı Hüseyin Ağa, İstanbul'da bir şehirli kadınla evlendi. Hüseyin Ağa esnaftandır. Okumayı ve a'mal-i-erbaa'yı (dört işlemi) karısından öğrenmiştir. İlim adamlarını sayan, ev idaresini iyi bilen, doğruluğu ve temizliği seven, haksızlık gördüğü veya işittiği zaman “sabrı yanan”, “ateş kesilen” hatta haksızlık etmiş bazı ahbaplarına tokat atan ve bazısının kafasını yaran Hüseyin Ağa hakkında, oğlu Ali Suavi, Genç-Osmanlılar tarihinin başında bu kadar malumat verir ve kendi hayatının hikâyesine geçer: **“Ben nasıl okumuşum ve okutulmuşum, on altı, on yedi yaşından beri Hicaz'da, Ana-**

dolu'da ve Avrupa'da nasıl seyahat etmişim, bunlar bellidir. Sofya'da bulunduğum sırada makalat tarzı ile hepsini yazmıştım” der. İstanbul'a son dönüşüne kadar çoğu küçük broşürler olmak üzere, 127 eser yazmıştır. Hepsi el yazmasıdır ve elden ele dolaşmaktadır: **“Bunu bilenlerin bu kitapları yazma bırakmayıp bastıracaklarını ümit ederim.”**

İlk eseri “Nasayih-i-Ebühanife” (**Ebuhanife'nin Nasihatları**) üzerine bir şerhtir (**açıklamadır**). İstanbul'da on yedi yaşında yazmıştır. Bu kitabı Beyazıt Camii müderrislerinden Tosyalı Hüseyin Efendi'ye gönderir ve düzeltilmesini rica eder. Hüseyin Efendi bütün kitapta sadece bir “tefasil” kelimesini “efasil”e çevirmekten başka kusur bulmaz.

Ali Suavi, İstanbul'da Davutpaşa rüştiyesinden (**ortaokulundan**) çıktıktan sonra, iki üç yıl kadar, Bab-ı-Seraskeri'de yoklama kalemine devam etti. Sonra Bursa rüştiyesinde bir yıl kadar birinci öğretmenlik vazifesinde bulundu. Bir aralık Sofya'da Ticaret Mahkemesi Reisliği de eder. Edirne Vilayeti kurulduğu vakit, Filibe kaymakamının ve kadısının ısrarı üzerine, Tahrirat Müdürlüğü de yapar: “Bu memuriyetlerde devlet idaresinin hakikatini ve cereyanını öğrendim” der.

Şeriat ilimleri arasında Hadis ilmini sevmiştir: “On yedi, on sekiz yaşlarında Hicaz'a giderken Mı-

sır'dan beş kuruşa pek eski ve üçte biri eksik Süyûtî'nin "El-Cami-ül-Sagîr"ini satın almıştım. Yollar-da bunu ezberledim. Dönüşte İzmir'e geldiğim zaman yedi bin kadar hadis ezberimde idi. Hadislerden zulüm aleyhine olanları ayrıca mecmuama kaydedip onlardan pek müteessir olurdum. Hazreti Muham-med'in zulüm aleyhine o derece şiddet gösterişini en büyük ve birinci mucizesi itikat ederdim. Bu hadiseler beni zulüm aleyhine öyle besledi ki her tüyümü zalime karşı bir kahraman bulundum. Şöyle ki bir damla vücudumla zalime hücum etmeye ve mağlup olursam, tarafından katlonulmağa razı olurdum. Bu yolda ölmeyi en büyük şehitlik sayardım."

Simav kasabasında başından geçen iki vaka, Ali Suavi'nin isyancı ruhu üzerinde büyük tesir yapmıştır. Koşulu medresesinde ders okuturken, yörük tale-beden Hüseyin adında biri koyunlarını ve keçilerini satarak aşiretle alakasını kesip bütün bütün medrese-ye çekilmeye karar verir. Bu satıştan eline beş bin kuruş kadar bir şey geçer. Dönerken iki yörük önünü keserler. Zavallıyı bıçaklayarak soyarlar. Düşe kalka medreseye gelir. Ali Suavi Hüseyin'e sabretmesini ve her dernek günü pazara giderek hırsızları rastgetirir-se zaptiyeye tutturmasını tenbih eder. Hüseyin, iki üç hafta sonra, hırsız bulur ve yakalattırır. Hırsız hapse girer. Fakat ertesi günü müdür kendisinden altı

yüz kuruş rüşvet alıp salıverir. Ali Suavi müdürü sıkıştırır ve bir gün “Kaçmış, bulamıyoruz!” cevabını alınca, müdürün rüşvet aldığı yüzüne vurur. Simav naibine (**kadı vekiline**) de meseleyi açar Kalkar, Kütahya’ya kadar gider. Kaymakam ve hâkime de şikâ-yette bulunur. Müdür azlolunursa da “Hüseyin’in paraları gitti gider.”

Ali Suavi, Simav zenginlerinden iken, eşrafkav-gaları arasında, malı mülkü elinden giden Hafızoğlu adında birinin de hikâyesini duymuştur. Yıllarca Aydın taraflarında gizlenerek dolaşan, sonra Simav’da ki tamtakır evine dönerek kimseye haber vermeksizin, “Delail-i Hayrat” okumakla vakit geçiren bu adamın başından geçenlere yüreği yanmaktadır. Simav Müdürlüğü için, naible birlik olarak, Kütahya Kaymakamı’na onu tavsiye eder. Hafızoğlu’yu da ilk defa müdür vekili olduktan sonra dairede görür: “Yüzü güzel, başında yeşil, elinde tesbih, boynunda en’am kesesi asılı!”

Bir zulüm hikâyesi

Ali Suavi, bir gün depo bahçesinde gezinirken müdür konağı oraya bitişik olduğu için, Hafızoğlu'nun mübarek duasını alayım der ve yanına girer: "Bir sofı şeyh ile bir mutekid genç ne konuşurlar?" Tabii din bahsini açmışlar. Şimdi hikâyeyi dinleyiniz: "Bu sırada içeriye bir zaptiye, köylü bir karı getirdi. Karı, devam var, dedi. Bizim sofı Hacı Hafızoğlu, şer'an kayıt ve tescil etmek lazımdır, diyerek sağ eline bir kalem, sol eline bir kâğıt aldı. Gözlerini süzerek ve hükümet kaidesinden olduğu üzere, yüzü gül-meyerek, söyle, dedi. Karı ki köyünde dahi kimse-siz, evsiz barksız hizmetçi idi. Ta kadın ninesinden kalma, hepsi yirmi kuruş eder etmez, toprak tencere ve keser sapı gibi birtakım eşyasını köylülerden biri zaptetmiş. Bunların geri alınmasını ciğer paralayıcı sözlerle rica etti. Müdür vekili eşyayı birer birer zincirleme yazdıktan ve köylü çağrılıp inkâr ederse ispat edip edemeyeceğini sorduktan sonra, ispat tarafını tercih etti ve herifi çağırarak lazım gelmediği cevabını verdi. Kadın ağlayarak dışarı çıkmak istedi. Fakat Hacı Hafızoğlu kaşlarını çatıp, gözlerini belirtip, kalın sesi ile kayıt parasını ver de öyle git, diye haykırdı. Fakir köylü para lakırdısını işitince dönüp, 'Aman Ağa, merhamet et, benden para isteme', dedi.

Hacı Hafızoğlu dedi ki: ‘-Müdür senin hizmetçin mi? Kaç saattir sen söyledin, işte ben yazdım- elindeki kâğıdı göstererek - Şer’an resmini ver.’ Köylü: ‘şer’an sözünü duyunca ne yapar, şeriatın kestiği parmak acımaz. Kaç para olduğunu sordu. O felakete uğramış, musibet görmüş, tövbe etmiş Hacı Hafızoğlu, - ‘Şer’an 60 kuruş!’ dedi. Karı altmış sözünü duyunca, ‘-Aman Ağa, padişah başı için, evladın başı için, ben köyde hizmetçiyim, aman...’ diyerek ağlamaya başladıkça müdür, gerdanında ‘Delail-i-Hayrat’ asıllı olarak, zaptiyeye dönüp ‘-Al bu karıcağızı, müftüye götür, de ki, Hacı Hafızoğlu bu karıcağızın yazdırdığı şeyler zahmeti için altmış kuruş resim istiyor. Kitaba baksın, haber versin!’ Zaptiye, karıyı odadan çıkardı.

Biraz sonra kadın ağlayarak yine geldi. Kara Müftü kara kaplı kocaman kitaba bakıp: ‘-Öyledir, altmış kuruş lazım gelir!’ dediğini bildirdi. Amma kendinin bunu vermeye kudreti olmadığından çocuğunu- yanında bir küçük oğlan vardı- kasabada birine besleme vererek para bulması için, zaptiyenin kendisi ile beraber dolaşmasına izin diledi. Gittiler, çocuksuz döndüler. Ağdacı esnafından birine çocuğu yıllıkı kırk kuruşa vermişler ve yirmi kuruş peşin almışlar. Bu yirmi kuruşu Hacı Hafızoğlu’na verdiler. Kara Müftü kim idi? Simav’da vaktiyle onun çektiği musibetler

Hafizoğlu'nunkilerden az değildi. Hafizoğlu aldığı dört beşlikten ikisini minder üstüne bırakıp ikisini de ‘-Biçare fukarada para yok ki ne yapsınlar?’ diye kadına acınarak bana vermek üzere uzattı. O vakte kadar görüp işittiklerimle başım dönmüş iken, bana uzatılmış parayı görünce aklım başıma geldi eline çarpıp yerimden fırladım, çıktım. Depo bahçesine girdim. Bu ne hal, bu ne itfa (**fetva verme**), bu ne şeriat, bu şeriatı ne suiistimal, bu ne hıyanet, bu ne devlet, ahalide bu ne cehalet, diye düşünme düşünme hasta oldum. Güç hal ile medreseye gittim. Ondan sonra Simav’da oturmayıp İstanbul’a dönmek üzere Bursa yolunu aldım. Hafizoğlu fıkrası 1275 (1859) şabanında olmuştur. Bu fıkradaki zulüm, kalbime açılan birinci yaradır. Ondan sonra gördüğüm memleketlerdeki vakalar, hep bu yaraya tuz ekti!”

Bu iki küçük hikâyeden, Ali Suavi’nin nasıl bir halk çocuğu olduğunu öğreniyoruz. Öğrenme ve öğretme aşkı ile yanan, haksızlığa isyan eder bir ruhu vardır. Yalnız kitap değil, hareket ve teşebbüs adamıdır. “Bir şeyler olmaya”, “bir şeyler yapmaya” hazırlanmaktadır.

Devrin inkılapçılarından hiçbirinin hayatı böyle halk yığınları içinde, halk ıstırapı ile acılanarak başlamamıştır. Tanzimat veziri halka yukarıdan bakar. Tanzimat edebiyatçısı, halk içine inmez.

Âli Paşa'nın daveti

Anadolu dolaşmalarında tanıtılabildiklerine kendini saydıran, müdür, kaymakam ve valilerden itibar gören Küçük Hoca, Sadrazam Âli Paşa'nın daveti ile İstanbul'da devlet adamları meclisine girdi. Devrinin idaresi üzerine esaslı fikirler edinmiştir: "Cümle memurlar içinde adaleti sever çok kimseler gördüm. Fakat zalim bir idareye alet olageldiğini itiraf eden bir adil görmedim." Zulme karşı isyan edecek kadar cesur değildirler. Halk gibi, resmi vazife başındaki aydınların iyi takımı da boynunu bükerek değişmez bir kadere karşı tevekkül (**işi Allaha bırakma**) içindedirler.

Ali Suavi ile dostluk eden kaymakamlar, mutasarrıflar, valiler, azılı düşmanlarından duymadıkları tenkit ve itirazları onun yumuşak ağzından işitmişlerdir. Yine Ali Suavi'nin açtığı bir aşar (**üründen alınan onda bir vergi**) meselesini tahkik etmek için Filibe'ye gelen Edirne Valisi Hurşit Paşa, Filibe Mollası Celaleddin Efendi'ye demiş ki: "Filibe Kaymakamı Ata Bey'in Suavi Efendi hakkında yazdığı inha (**atama önerisi**), cebimdedir. Bunda Suavi Efendi'nin peygamberden küçük, fakat evliyadan büyük tutulduğunu görüyorum. Tuhaf şey... Sonra ne oldu ki, aralarına böy-

le bozukluk girdi?” Ali Suavi diyor ki: “Şurası hoştur, herhangi memur ile bozuşursam ne o bana ne ben ona kin beslemezdik. Eskiden tanışmış olduklarımla hâlâ bugünkü günde içimizde düşmanlık olmayıp birbirimizi severiz. Demek ki, benim kimsenin şahsına ve hususi haline kinim yok. Kimsenin de bana olamaz. Suç varsa politika suçu! Ben Fuat Paşa’dan ne zarar gördüm? Camide dersime gelirdi. Sofrasında beraber yemek yedik. Birlikte oturup sohbet ettik. Ancak bulunduğu mevkii ve elindeki kudreti suiistimal edişinin aleyhinde bulundum. Bulunurum. Şahsına gelince, hâlâ, Allah’tan mağfiret bulması için dua ederim.”

Ali Suavi yirmi-otuz yıl içindeki, hatta son zamanlardaki ıslahat (**iyileştirme**) yapılarından çoğunun temeli “kumdan ibaret” olduğu fikrindedir. “Maddi kanunlar esası üzerine maddi nizamlar konmadıkça devletimiz için beka (**süreklilik**) tasavvur edemezdik. İşte bu fikirlerle Rumeli’de seyahat etmekte iken, ötede beride, bir bir Mustafa Fazıl Paşa ismi duymaya başladım. Bizzat padişaha:

- Eğer ıslahat yapamazsanız Osmanlı padişahlarının sonuncusu olursunuz, demiş.

Bu Fazıl Paşa, ‘hâkimane davranmak’ özrü ile saman altından su yürütmeye çalışanlardan olmayıp fedakâr, cesur ve devlet mevkiine muhtaç olmayan bir

zat imiş, diye işittim. Kulak dolgunluğu beni kendisine âşık etti.”

Bu son sözlere dikkat ediniz. Ali Suavi, sonuna kadar, fikir davasını devlet ikbali ile değişenlerin, korkak ve döneğlerin, açık hareket etmekten ve bunun bütün sorunlarını üzerlerine almaktan çekinenlerin hasımını ve bu yüzden tek başına kaldığı da olmaktadır.

Memleketten kovulan Mustafa Fazıl Paşa, Paris’te iken Ali Suavi İstanbul’da, Şehzade Camii’nde ders okutmaya başladı. Bir gün Filip isminde bir Ermeni, bildiklerinden biri vasıtasıyla yanına geliyor. “Muhbir” adında bir gazete çıkaracağından bahsederek, Ali Suavi’nin de yazmasını istiyor: “Ben gazetesini vasıtalık eden Tefvik Efendi’ye yazdırmaşımı, aralıktan benim de bazı şeyler vereceğimi söyledim. Filip, gazeteyi çıkardı. Tefvik Efendi’yi de muharrir tayin etti. Birinci nüshasını tamamen ben yazdım. Sonraları da makaleler verdim. Bu işe parmak sokmaktan maksadım, vatanımız gazetelerinin köhne inşalarını ve eski manasız medhiye usullerini bozmaktı. Hem o lisanı bozdum, hem de memleketimize hürriyeti soktum.

“Hürriyet memlekete girecektir”

Hatta o vakit Meclis-i Vâlâ (**Danıştayın 1837’de kurulan ilk benzeri. Tam adı; Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye**) azasından Ziya Bey’in yanında bazı büyükler:

- Muhbir gazetesi edeb yolundan çıkıyor,
Dediklerinde, Ziya Bey:

- Memleketimizde sağırılık duvarına Takvim-i Vekayı bir çivi iliştirdi. Sonra Ceride-i-Havadis o çiviye bir çekiç, daha sonra Terceman-ı-Ahval başka bir çekiç, nihayet Tasvir-i Efkâr da bir çekiç vurdu. Şimdi bir Suavi çıktı, eline koca bir tokmak alıp çiviye öyle vurdu ki, sonuna kadar duvara girdi. Bu asır o duvarı delecek, kulakları açacaktır. Bunu mukadder bilmeli. Deliği kapatırız zannetmeyin. Hürriyet memlekete girecektir, demiş olduğu o zaman işitilmiştir.”

Şair Ziya Paşa “Şiir ve İnşa” makalesinde Muhbir’in üslubunu sade Türkçe’ye misal gösterir. Ali Suavi’nin dil üzerine düşündüklerini ileride göreceğiz. Ancak Muhbir gazetesinin 29 ve 37’nci sayfalarında o zamanki gençlere ve gazetelere öğüt veren iki yazıdaki fikirlerini kısaca toplayalım. Esas, kendi tabiri ile, “Herkesin anlayacağı Türkçe”dir. “Ziraate dair bir kitap okuduk. İçinde ‘telkih’ kelimesi var. Niçin ‘aşı’

denmemiştir? Bir bahçıvana bu kitabı anlatabilmek için on beş sene ilim mi (1) tahsil ettireceğiz?” Başka bir yazıda konuşulduğu gibi imla fikrini müdafaa eder: “Ahşam” değil “akşam” “Yohsa” değil “yoksa”. Konuşulduğu gibi yazılmasını ister. “Eskiler herkesin söylediği ve anladığı lügatlarla yazmışlar!”

Yalnız bu son satırlar bile Ali Suavi’nin devrinden ne kadar ayrıldığını gösterir. Konuşulduğu gibi yazmak: Bu fikir, 1908 Meşrutiyeti’nden sonraki Fecr-i Ati mektebine bile yabancı gelecektir. Arada eski inşayı devam ettiren daha üç mektep vardır.

1866’da çıkan Muhbir gazetesine yazdığı zaman Ali Suavi 26 yaşlarında idi. Bazı makalelerinde onun bu devirdeki fikir hususiyetlerini belirten ışık parçaları görüyoruz. “Say (Emek) ve Medeniyet” yazısında, çalışmayı arttırmak için, ihtiyaçları arttırmak lüzumunu ileri sürer.

Zaruri sayılmayan her şeye o vakitler “ziynet”, şimdi “lüks” damgası vuran dar sofa görünüşü tenkid ederek insan vücudundan misal verir: “Allahın ef’alini de bile ziynetler varmış. Medeniyetle husule gelen ihtiyaçtan fazla ziynetler dahi böyledir.” Kendimizde olanı kaybetmemek şartıyla her nerede her kimde görürsek, rastgeldiğimiz ilmi, sanatı ve hikmeti almalıyız, der.

(1) “Medresede Arapça mı öğreteceğiz?.”

Ali Suavi'nin Muhbir gazetesindeki başlıca tartışmalarından biri medreseler hakkındadır: “Halkı, okuyunuz, diye teşvik ediyoruz ama, ne okuyalım nasılı okuyalım ve neler okuyalım, diye bize sual etse-ler cevap veremiyoruz. Medrese usulü okuyunuz, de-sek bu türlü okumakla tahsil en aşağı on beş sene sü-rer. Hele şu on beş senede öğrenilecek şeyler ise dört senelikten ibarettir.” Sonra herkes hoca mı olacaktır? Tüccarlık, askerlik, esnafılık, kâtiplik, lazım değil mi-dir? “Tüccardan birinin oğlu büyüdüğü vakit baba-sının işini uygun ve düzgün yapabilmek için Arapça babları, tasrifleri ve i'lalleri (**Arapça kurallarından biri**) öğreneceği yerde mektup yazmak ve türlü tüc-car defterleri tutup ticarethane usulleri öğretilse da-ha faydalı olmaz mı?”

Ali Suavi, medreseler üzerine esaslı tenkitleri da-ha ileride yazacaktır. “Tevhid-i tedrisat” (**öğrenim birliği**) dediğimiz inkılabın da müjdecisi olur.

Anadolu'nun şimdilik bazı yerlerinde, Ali Suavi devrinde olanlardan da geri kafalı yobazların yine o zamandakilerden daha ileri şeriat dershaneleri açıp, cumhuriyetin 27'inci yıl çocuklarını sivil mektebe gitmekten alıkoyduklarını düşündükçe, Muhbir ten-kitlerinin, yüzüncü yıla doğru yaklaştığı günlerde da-hi henüz tarihi olamadığına ne kadar içleniyorum.

Zamanın eğitimi

Zamanının eğitim ve mektep meseleleri üzerine genişçe bir fikir verebilmek için bu yazının başına Ali Suavi'nin hicve benzer bir yazısını alıyorum. Memlekette birçok değişiklikler olmasına rağmen yine bu yazıdaki bazı tenkitlerin bugün de doğru olduğunu görmek açıkki değil midir?

Ali Suavi Muhbir gazetesinin 8'inci sayısında bir Müslüman manavın oğlu ağzından şöyle dert yanıyor: "Babam İstanbul'da evlenen Kayserili bir manav iken beni beş yaşında mektepe verdi. Yedi sene devam edip on iki yaşında çıkmışsam da, ebced (**Arapça harflere sayı değeri vererek hesap yapmak**) ve tecvid (**Kur'anı usulüne bağlı kalarak okuma**) kuvveti ile babama mektup yazmak ve defter tutmak gibi bir şey yapamadığımdan, daha eksiği vardır, diye ahbablarından bir hoca efendi beni derse başlattı. Babamın manavlığında gözüm olmadığından boyuna okumak istedim. Sarf, nahiv, belagat, mantık, fıkıh, kelam, hikmet, ulûm-u-beşeriye ve hikemiyyeden ne varsa okudum. Tahsil yolunda pabuç sürtmüş, gün geçirmiş biri olduğumdan şimdiye kadar kazanmış veya kaybetmiş olduklarımı hulasa olarak söyleyeyim: Sarfdan pek çok i'lal ve tasrif belledim. Na-

hiv'den pek güzel i'rab yapardım. Lakin Arapça söylemesini ve yazmasını hâlâ beceremediğimden, bu iki ilimden istifade etmedim desem doğru söylemiş olurum. Belagatten hayli ıstılahlar ve tabirler ezberledim ama, ne Arap şiirinin meziyetlerinden anlayabilirim, ne de Arapça bir kıta yazabilirim. Mantıktan Külliyyat-ı-hams, tasrifat ve ıslahat ezberledimse de garazsız söylemek lazımsa, evveliyat, zanniyat ve vehmiyatı birbirinden ayıramıyorum. Çalışmadım, desem, hayır çalıştım. Kitabım yoktu, desem, hayır vardı. Herkesin okuduğu gibi okumadım desem icazete (**diploma**) kadar hocalık usulü üzere okudum. Alim oldum, desem, korkuyorum, çünkü benimle ülfet edenler bilirler ki, iki satır Türkçe okutup anlaşılır birşey yazamıyorum. on beş yıl çalıştığım Arapça lisanı üzerine dört lakırdıyı bir araya ne getirmek ne de yazmak elimden geliyor.”

Manav oğlu ile ahabplarından biri arasında şöyle bir konuşma olur:

“- Faydasız ömür telef bahsine (**Yaşamı boşuna harcama konusuna**) gelince hep beraber ağlayalım, fakat ne kaybettiniz?

- Bir hüner ve sanat sahibi olamadım. İhtiyaçtan kurtulamadım.

- Keşke hem okuyup, hem babanın sanatı olan manavlığı terketmemiş olaydın.

- Behey kardeş, okumak, yazmak nedir, ne içindir, bilir miydin? Bizim mahalle mekteplerinin halini bilmez misin? Zannederdik ki, okuyan yazan adam, esnaf olmağa layık değildir. Devlet memuriyetinde kullanılmalıdır. Sen de böyle bilmez miydin?

- Şimdi de böyle... Maarif nedir, kimsenin anladığı yok. Bir tüccarın oğlu okuduğu vakit babanın cehaleti yüzünden gayr-i muntazam (**düzensizce**) idare edegeldiği ticareti, kendi ilmi ile bir güzel ve düzgün yolda yürütmek hatırına bile gelmez.

- İstanbul bir hale gelmiş ki, anasından doğan çocuk devletin hazinesine ağız açıyor. Dört lakırdı belleyenler büyük meclislerde aza olmayı istiyorlar.

- Bir payitahtın yüzde sekseni hüner ve sanatla para kazanmak ve kendini ihtiyaçtan kurtarmak yollarını bırakıp da yalnız devlet hazinesine ağız açarsa ne olur?

- İşte görüyoruz ya... Para kazanabilecek bir sanatın Müslümanlardan ehli var mıdır? Dört manav, sekiz helvacı kabilinden kimsenin görüşmeğe tenez-zül etmediği kimseler kalmış. Bunlar bile gitgide ağa,

bey, efendi gibi para etmez ünvanlara tamah ederek, sanatlarını terketmektedirler. Maarif nedir ve ne içindir? Bunlar anlaşılmadıkça, ekseriyetin ulûm ve maarif zannettiğinin zarardan başka bir şeyi yoktur. Maarif böyle sanılırsa sanayi meydana gelmek ihtimali yoktur. Maarif devlet hazinesinden boş yere maaş almak içindir, itikadı devam ederse terakki **(ilerleme)** mümkün olmaz.”

Muhbir gazetesinin önemi

Muhbir gazetesinin gerek üslubu, gerek neşrettiği fikirler her tarafta büyük akisler uyandırmaktadır. Bunu sık sık gelen mektuplardan anlıyoruz ve Halep'ten gelen şu mektup Türkçeleşme tarihinde bile yer tutabilir ve dilde sadeleşme ile özleştirme cereyanlarının nasıl yan yana doğduğunu gösterir: “Muhbir’i baştan aşağı okudum. Sevincimden ayaklarım yere basmıyacak bir kılığa girdim. Bunu her kim yazmış ve yazıyorsa Tanrı tuttuğunu kolay getsin! Kendisinden sonra gelenlere iyi örnek bırakmağa emek vermek ne yavuz yaşamaktır. Tanrı eksik eylemesin. Yurdumuz böyle usluların (2) gölgesi altında ilerlemekte ve bilgiçlerin yönünden yeryüzü güzellenmektedir. Burası düşünülse kolayca bilinir. Yurdumuz için onların şu çalışıp çabalamaları bizce pek beğenildi. Bizi yoktan var edenin yardımı anlarla beraber olsun!”

Muhbir çıktığı vakitler, Girid hadisesi vardır. Ali Suavi bundan şehirde mümayişler yaptırmak, nutuklar söyletmek, Muhbir gazetesinde de iane (**yardım**) sütunları açtırmak ve bu fırsatla vatanperverlik duygularını coşturmak için durmadan uğraşıyor:

(2) Uslu - Hâkim

“Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filip, Nord gazetesinde Mustafa Fazıl Paşa’nın katib-i sır imzasıyla çıkmış olan Jöntürk reisliği beyannamesini Türkçe’ye tercüme ettirerek gazetesine koymuş. Bundan benim haberim yoktu. Kaldı ki, Babiâli tercüme ve basmayı bana ısnat etti. O tarihten, Fazıl Paşa taraftarı addolunmağa başladım. Çok geçmeden Belgrad kalesinin tarihini yazdım, verdim. Filip bastı. Bu tarihte kaleyi fethedenlerle verenlerin isimleri geçtikçe kullandığımız tabirler Ali Paşa’ya pek tesir etmiş. Gazete bir ay tatile uğradı. Fakat tatil kararı tebliğ olunmazdan önce, kırk milyon nüfusun hayat ve mematı **(ölümü)** vükela namı ile birkaç kimsenin eyadi-i mutlakasında **(yetkileri içinde)** bulunmaktan ise, milletin intihabı ile beş altı yüz kimseden mürekkep bir Meclisan müşaverelerinde olmak elbet hayırlı olduğuna dair bir makale yazıp neşrettirdim. Belgrad tarihi ve Millet Meclisi makalesi, sonra Girid Cemiyeti’nin ehemmiyeti ve gece gündüz birleşmekte olduğum küçük büyüklerle geçen siyasi bahislerin gürültüsü Babiâli’yi uyandırdı. Ta ki bir akşam ezan vakti Ethem Efendi namında bir teftiş memuru gelip:

- Seni Zaptiye Şubesi muavini Mustafa Paşa bekliyor, dedi.

Derhal kalktım. Beni zaptiye kapısına getirdi, bir güzel odaya koydu. İki teftiş memuru da gelip yanıma oturdular. Anladım ki, tevkif olundum. O gece

orada yattım. Sabahısı Zaptiye Müşiri Hekim Ali Paşa yanına çağırıp Zaptiye Müsteşarı ve Muavin Mustafa Paşa hazır oldukları halde sigara içtik, kahve içtik, ruh bahsi açıldı. Nihayet Müşir Paşa dedi ki:

- Sizi muvakkaten seyahate gönderecekler. Hasbelicap (**Durumun gereği**) bir şeydir. Katiyyen ilişik etmeyiniz!

- Kim gönderiyor, nereye gideceğim? Sebep nedir? diye sual ettimse de ‘hasbelicap’tan başka bir açık cevap vermedi. Müşir kalktı gitti. O gece orada kaldık. Gece müfettiş: *** (3) vasıtasıyla bana bir havadis geldi ki memur ve ahaliden yüz elli kadar kimse birikip zaptiye kapısına gelerek beni hükümetten istiyecemmiş. Hükümet vermezse zorla almağa ittifak etmişler. Haberi getiren zata böyle hareket olunmasını tenbih ettim. Vakıa tenbihe de ihtiyaç kalmadı, sabah oluverdi. Beni bir alay zaptiye depdebese ile İzmir vapuruna getirdiler. ‘Hasbelicap’ vapura bindik. ‘Hasbelicap’ yanımıza takılan Mülazim Hüseyin Ağa ile İzmir’e çıktık. ‘Hasbelicap’ Kastamonu’ya gittik. Vardığımızda memur, Vali Hamdi Paşa’ya zaptiye müşirinin mektubunu verdi. Bu mektup ‘Ali Suavi efendi bu kere hasbelicap Kastamonu canibine izam olduğun’dan (**tarafına gönderildiğinden**) ibaretti.’

(3) O vakit yaşamakta olduğu için ismini saklamıştır.

Kastamonu sürgünü

Vali Hamdi Paşa Kastamonu’da Ali Suavi’ye dostça davrandı. İstanbul’daki tanıdıklarıyla yazışa-bildiği için sürgünde pek de sıkılmadı. Ora talebesi-ne Mir’at okuttu. Kastamonu’da kaldığı iki ay içinde “Devlet nizamlarına, servet ve kuvvetine dair” Türk-çe bir kitap yazdı. Kitabın ismi şudur: “Sen, gemi-desin!” Bundan başka zamane vakaları hakkında “Münşiyane” arabi bir risale, iki cilt de “Şark’ta mevcut ilimleri tarif ve Garp’takilerlemuvazene” e-den bir eser daha yazdı. İkinci cildin sonunda Türk dilinin, Türk yazısının, Türk imlasının nasıl ıslah olunması lazım geldiği üzerine münakaşalar yaptığı-nı söyler. Yazdığı kitapları çoğaltıp, dağıtmak adeti olduğundan, üç talebesini gece gündüz bu iş için ça-lıştırdı.

Sürgün hatıraları arasında der ki: “O vakte kadar Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ile bir münasebetim yok-ken, Kastamonu’ya biri çıkıp geldi. Bu adam Fazıl Paşa tarafından 90 Osmanlı lirası getirip paşanın be-ni Paris’e istediğini tebliğ etti. Ben tereddüt edip Av-rupa’ya kaçmayı ihtiyar etmedim. Bu adam (***) pa-şanın adamlarından (***) ağa idi. Ondan sonra hü-kümet tarafından bana maaş bağlanacağı ve İstan-bul’a döneceğim hakkında bazı resmi sözler geldi.

Bir perşembe günü idi. Mustafa Fazıl Paşa'nın ikinci bir adamı çıkageldi. Beni alıp gizlice İstanbul'la götürmeye memur olduğunu, oradan paşanın vekilleri Paris'e yollayacaklarını beyan etti. Elime de bir mektup verdi. İçinde der ki: 'Geçende size 90 lirayı Mustafa Fazıl Paşa gönderdi. Paris'te sizin gelmenizi bekler. Maksudı size Avrupa'da bir gazete yazdırmaktır. İstanbul'da hurufat da satın aldı. Harfler sizden evvel Paris'e varır. Hakkınızda hürmetle beraber refah ile maişetinizi (**geçimliğinizi**) taahhüt eder. Avrupa gibi serbest bir yerde mezalim aleyhine şiddetli eserler yazmak millete büyük hizmettir. Zahmetiniz İstanbul'a Beyoğlu'na kadar gelmektir. Orada sizi bir adam görecektir. Ona teslim olunuz.'

Mektubu okuyunca getirene:

- Haydi sen bu handa otur. Yarın saat dörtte şu hamama gel, soyun, konuşuruz!.. dedim. Gitsem mi, gitmesem mi, düşüncesine daldım. Gitmeyi gönlüm hiç istemezdi. Halbuki iki sebep beni gitmeye cebrederdi. Birinci sebep, Mustafa Fazıl Paşa'nın 'Hünkâra mektup' diye neşrettiği risaleyi elime alıp okudukça, âleme karşı gayıssızlığını (**ihtirassızlığını**) ilan eden bir zatı elden gelen hizmetle kuvvetlendirmek hedefi idi. İkinci sebep, Babıâli Fazıl Paşa'nın beni Paris'e kaçırmak üzere adam gönderdiğini haber almış, o adamı ve evimdeki evrakımı tutturmak üzere me-

mur gönderecek diye İstanbul'dan mektupla aldığım havadis idi.”

Ali Suavi'ye İstanbul'dan verilen haber doğru idi. Nitekim Ali Suavi Kastamonu'dan kaçtıktan sonra, iki memur vali Hamdi Paşa'ya zaptiye müşiri İsmail Paşa'nın “Mahrem” bir mektubunu getirdiler. Bu mektup sonradan Paris'te Ali Suavi'nin eline geçti. Ulûm gazetesinde çıktı. Mektup Ali Suavi'nin kaçacağı haber alındığı, hemen evine varılıp evrakın bir torba ile İstanbul'a yollanmasını, efendinin oradan kaçması büyük mesuliyete sebep olacağı hakkındadır. 10 Mayıs 1823 tarihlidir.

Kaçış hikâyesi hayli meraklıdır. “Adamı tenbih ettiğim hamamda gördüm. Gitmeye karar vermiş olduğumdan akşam hava kararınca eve gelmesini söyledim. Geldi.

- İki beygir bul, İnebolu caddesi üzerindeki mezarlıkta seni beklerim, dedim. Onu gönderdim. Bazı evrakı yaktım. Bazısını da aldım. Arkama bir aba giydim, sarığı belime sardım. Karanlıkta fesle sokağa çıkıp mezarlığa gittim. Herif geldi, bir beygire de ben bindim. 1284 muharreminin 14'üncü cumartesi gecesi idi. Yola düştük. Sabahısı İnebolu'ya eriştik. Yani pek çabuk gittik. Halbuki vapur günü değil. Garip tesadüf, Trabzon vapuru fırtınaya tutulup gecikmiş olduğundan bizim İnebolu'ya gidişimizle bera-

ber o da geldi. Hemen acentenin sandalına atlayıp, vapura ve kamaraya girdim. Ertesi gün vapur İstanbul Boğazi'na vakitsiz girdiğinden Büyükdere'de demir attı, kaldı. Ben de güverteye çıkıp gezmek istedim. Meğer Kastamonu Valisinin ve muhasebecisinin haremelerini uşaklar, İstanbul'a götürüyormuş. Beni tanıdılar, aşinalık etmek istediler. Tanımamazlıktan gelip kamaraya döndüm. Kamaraya hizmetçi gelip güverte üstünde bazı adamlar senin için kaçmış filan gibi lakırdı ediyorlar, dedi. Arkasından bizim adam gülererek: '-Ah yakayı ele verdik!' deyip yığıldı. '-Ne oldu?' dedim. '-Ne olacak? Niçin dışarı çıktın? Şurada bir iki herif var, hoca kaçmış diye söyleniyorlar' dedi. Fakat dünyada her işin para ile beceriliverdiğini bildiğimden kamaraton eline bir altın sıkıştırdım.

'-Beni şimdi karaya çıkar!' dedim. '-Nasıl yapalım?' dedi, yukarı gitti. Tesadüf bu ya, meğer vapura bir sandal ekmek getirmiş imiş. Kamarot bu sandala bir işaretle dümen altına saklar ve bizi alıp kış üzerinde dolaştırırken: '- İniniz!' der. Biz hemen iplere tutunup sandala iner, karaya çeker, çıkarız. Ama Beyoğlu'na bizi o gece götürecek bir vasıta bulamayız. Nihayet yürüyerek Tarabya'ya gelir iki çifte bir kayıkta Beşiktaş iskelesine kavleder, çekeriz. Muharrem'in 17'nci gecesi... Hava açık. Ay Boğaz'ı gümüş varaklamış... Kürekten su fişirtısı kulağa hazin

hazin dokunmağa başladı. Düşündüm ki, benim bu yerde toprağım olsun, ben de bu yerin en namusluları arasınıda bulunmak iddiasında bulunayım, ya ben neden bu yerden mehcur (**uzaklaşmış**) oluyorum? Acaba ömrüm vefa edip de bu yerleri bir daha göreceğim miyim? Haydi bakalım, dehrin değişikliği çoktur, hele bizim gibilere... Kaştamonu'ya gönderilirken Anadolu'da dile düşürmek için söylemiş olduğum bazı şiirler ki, Bolu'da saz âşıklarına tanzir ettirmiştim (**Anlamca benzerini söylemiştim.**), kayıkta onları okurdum. Şu beytim bana o gece ne kadar hoş gelirdi:

Çekerler tir-i cevri sine-i gayretkeşe lakin
Bu yolda tir-i cevri sine germek kahramanlıktır
Zulüm okunu kutsal şeyleri savunmanın göğsüne çekerler ama

Bu yolda zulüm okuna göğsünü açmak kahramanlıktır

Ağzıma geleni de vezne sokardım. Bunları söylemekten maksadım, ne mecburi seyahatten, ne de o gece kayıkta soğuktan titreyişimden, hiçbir şeyden kırılmayıp bilakis kendi halimden memnun idim. Saadet dedikleri de gönül rahatlığından ibaret değil mi?

Beşiktaş'a çıktık. Sürücü beygirleriyle Fazıl Paşa'nın vekili Avusturyalı Mösyö Doç'ın evine indik. Paşa'nın Paris'te beni beklediğini, ne kadar para is-

tersem vermeye hazır olduğunu söyledi. Bende beş on kuruş olduğundan Paris’e gittikten sonra parayı ne yapayım, diye almadım. Mösyö Doç o günlerde nezaret altında olduğundan beni bir başkasının evine misafir verdi. 18 muharrem sabahı bir sandalla Mesajeri kumpanyasının Marsilya vapuruna girdim. Kastamonu’dan beraber geldiğimiz adama para vermiştim. Bana bilet, bir kat pantolon, setre, yelek, sakko satın aldı. Kamaranın kapısını sürmeleyip uykuya yattım.”

Vapur Misina limanına girdiği vakit, güverteden etrafı seyreden Ali Suavi, bir sandal içinde iki fesli görür: “Dikkatle baktım. Birini tanıdım, Meclis-i Valla azasından Ziya Bey (Şair Ziya Paşa). O da beni tanıyıp karaya doğru işaret etti. Sandal da sahile doğruldu. Vapurda bana ara sıra aşinalık eden bir Ermeni çocuğu yanıma gelip:

- Tanır mısınız, Ziya Beyefendi, dedi.

Bir iki kurcaladım, anlaşıldı ki, Fazıl Paşa gazetesine mürettip istemiş. Bu çocuğu bulmuşlar. İsmi Agop...

Yolcular Misina’ya kadar başka vapurla gelmişler. Ziya Bey’in yanındaki fesli zat da tercüme odası hulefasından ve Tasvir-i Efkâr gazetesi muharriri Kemal Bey (Namık Kemal).

Beylerin kaçışlarının sebebini sordum, İstanbul’da kalmadıklarına esef ettim. Ziya Bey dedi ki:

- Bilirsin ki evim hürriyet ve hak tarafılsına açıktır. Ali nazarında suçlu gibi idim. Fazıl Paşa mektubunun Türkçe tercümesi benden bilindi. Kıbrıs mu-tasarırlılığına tayinim iradesi çıktı. Sadrazam daha ne yapar, bilmezdim. Avrupa'ya bir seyahat da isterdim. Fazıl Paşa hayli vakittir beni ister, maişetimi taahhüt eder, bir kere onu görüp efkârını anlamak istedim. Eğer hesaba gelirse bir serbest memlekette oturup zalim idare aleyhine paçaları sıvarız.

Kemal Bey -Sen Kastamonu'ya gittikten sonra beni de Tasvir'e yazmaktan menettiler. Erzurum vali muavinliği verdiler. Paris'te Fazıl Paşa seninle beraber gazeteye yazmak üzere beni de ister. Doğrusu Ziya Bey'i de savuşmağa teşvik ettim. Öyle değil mi, beyefendi? İşte geldik?

Marsilya'dan trenle 1284 (1868) muharreminde perşembe sabahı Paris şehrine girdik. Doğruca Malherbe bulvarında Fazıl Paşa'nın evine indik. Haber verdiler, çıktı, memnun oldu:

- Benim servetim size de kâfidir, aman çalışalım, artık ne olacaksa olsun, ebette bir şey yapalım.”

Orada biraz dinlendiler. Paşa kendilerini bir yer bulunmak üzere o vakit yardımı ile Pepiniere sokağında oturan Şinasi Efendi'ye yolladı. Şinasi Efendi onlara aynı sokakta dört numarada odalar buldu.

Halkı uyandırıp aydınlatmak

Bu bir gazetecidir. Gerçi hocalığı sırasında Muhbir gazetesine şöyle bir iliştiğini söyler. Hatta, Ulûm gazetesi bile bir ilmi ve siyasi tetkikler dergisine benzer. Fakat Ali Suavi'nin belirgin karakteri inkılapçılık olduğu için, dersini de, vaazını da, bilgi ve yazısını da bu uğurda kullanmıştır. Maksadı halkı uyandırmak ve aydınlatmak, devleti maddi manevi bütün tesisleri ile yeniden nizamlıyarak kurmaktır. Kırk yaşında ölen, ömrünü dolaşarak, saklanarak, kaçarak, cemiyetler kurarak ve çok defa kendi el yazısından kendi kopya çıkararak geçiren, eserlerinde hemen her şeyden, hendeseden, ekonomiden, coğrafyadan, hesap, tarih, edebiyat, dil, din ve siyasi ilimlerden bahseden Ali Suavi'yi bir ihtisas adamı örneği gibi gösteremeyiz. Hatta yazılarının bir kısmında derinlik de bulamayız. Eserlerinin sayısı yüz yirmi yediyi tutuyor. Büyük bir kısmı basılmamıştır. Bir kısmının adı bile unutulmuştur. Ben bütün bu dağınık yazılarda bazen ara sıra, bazen sık sık çakan ışıklardan bir aydınlık toplamağa çalıştım.

Durmaksızın, yorulmaksızın ve yılmaksızın hakikat bildiği şeyleri öğretmek için çırpınıp durur. Paris'e sığınan, akşama bir öğün yemeği nasıl bulacağı bilinmez bir Türk delikanlısının, bir yandan gaze-

tesi ile uğraşarak, bir yandan koskoca resimli bir ansiklopedi çıkarmağa kalkışmasındaki cesaret, ancak inanmış bir inkılapçının aşkından ve şevkinden başka ne ile izah olunabilir? Ansiklopedinin adı: “Kamus-ul-ulûm vel-Maarif”tir. O, yalnız bir şey düşünür. Türkiye’ye bir ansiklopedi lazım mıdır, değil midir? Zorluklarını hesaba bile katmaz. Böyle bir teşebbüsü başarabilmek için iki engel vardır. Biri, paradır. Kendi söylediğine göre ansiklopediye yirmi bin resim lazım. Her biri beş franga kazılsa, yalnız bu dört, beş yüz bin kuruş tutar. Matbaa masrafı da ayrı. Fakat o maddi zorluğun çaresini bulmuştur: 32 sayfa-lık Ulûm gazetesinin 17 sayfasını Kamus’a ayırmak! İkinci engel, Kamus’a kaynaklık edecek kitapları bulmakta idi. Şimdi madem ki, Paris’tedir. Bu engel de kalmamıştır. Kendisine soracaklar:

“-Kamus’u tamamlamak için uzun yıllar ister. Ömrün yetecek midir?”

- Ben başlamağı taahhüt ettim, bitirmeğı taaahhüt etmedim, der. Fakat böyle düşünmekten bile hemen cayar:

“- Niçin olmayacakmış? Kamus’u iki yüz elli bin satır hesap ediyorum. Biner sayfadan on cilt. Henüz 32, 33 yaşındayım. Bugüne kadar ağrı sızı görmeyen bir Suavi’ye 26 yıl daha ömür çok mudur?”

Gazetecilik mesleğı üzerine düşünüşleri şunlar-

dır: “Bir gazete niçin satar? Şart hürriyet midir, para mıdır, üslup tatlılığı mıdır? Hayır! Beka için şart, bir gazete bir fikir tarafı tutmalıdır. O vakit o fikrin taraftarları da gazeteyi tutar. Düşse kaldırırılar. Londra gazetecilerinin her biri bir fıkraya taraftar olduğu için yaşar. Gördüğünü, işittiğini derleyip toparlayıp, ecnebi-lerden tercüme edip beyaz kâğıtları karalayan İstanbul gazeteleri ki maksatsızdırlar, payidar olamaz.”

Gazete dilini, halkın anlayışına indirmek için, eski inşanın (**cümle kurmanın**) tam tersine bir yol tutar. Gazetecinin vazifesi de edebiyat marifetleri göstermek değil, halkı aydınlatmaktır. O vakitler bir efendi:

- Bir Muhbir’in yaptığı işe bakın, demiş.

Ali Suavi Muhbir’in yanında Hürriyet ve Ulûm gibi yenilerinin ortaya çıktığını övünerek söyler ve: “Halk yakında haklarını anlayacaktır!” der.

Yazılarında padişah, vezirler ve paşalar için hürmet sıfatları kullanmaz: “Hani padişaha, malik-i-ri-kab-ül-ümem, vezire, vekil-i-mutlak, düstur-u-mü-kerrem, denilen hani rical ve kibara, keramet buyurdunuz, azad kabul etmez köleniz, can ve başımız yolunuza kurbandır, diyen gazeteler, hani ben-i asfar çıkacak İstanbul’u alacak, ahır Şam, evveli Şam diye yazanlar? Bunlar gittikçe azaldı. Azları da Muhbir, Hürriyet ve Ulûm gazeteleri kırdı ve kırmakta!”

Bu bakımdan tam bir demokrattır. Birinci Abdülhamid’e, resmi yazılarda “bende” “kul” kelimelerinin kullanılmasını yasak ettiği için rahmet okur: “Ben anlamam ki çarşıda Apostol’un yapıp sattığı şamdan saraya alınırsa neden şemadan-ı hümayun olur? Ya Kubbealtı teşrifatı? Saçak öpme adeti? Hani o günkü paşalar, kibarlar cicilerini takınırlar, Kubbealtı’nda kurbanlık koyun yahut süt dökmüş kedi gibi uslu uslu dururlar?

“Ya birtakım kirli, kokmuş, ayakları yalayan, o ayakların pis topraklarına yüzünü gözünü bulayanlara ne dersiniz? Nasıl yüzlerinizi tırmalamaz, dillerini burmazsınız? Öyle ya, Türkçesi söylenince kabul etmem, diye inkâr ederler, fakat Arabi, Farisi kelimelerle kadem-i mübareklerini büs etmeğe, hakipay-i alilerine rumalide olmağa **(mübarek ayaklarını öpmeye, ayaklarının toprağına yüzümü sürmeye)** geldim, diye iğrenmeden her dem söylerler.”

Ulûm gazetesinin 977’nci sayfasında bir yazısı var. Sultan Abdülaziz Paris’te iken neşredilmiştir. Başta Bizans’ın mübalağalı teşrifatından bahseder. Bundan seksen yıl önceye kadar Fransa ve İngiltere’de, o günkü İstanbul’a yakın teşrifat olduğunu söyler. Şimdi de Çin fağfuru kendini bütün meliklerden büyük sayar. Öyle ki Avrupa devletlerinden elçi geldikçe, Avrupa’daki kulları kendine borçlu oldukları

tazim ve tekrimi takdim eylediler, diye hazzeder. Siyamlılar kendi dillerinde “altın” manasına gelen “dal” kelimesini yapıştırmaksızın hükümdarlarına hiçbir şey söylemezler. Mesela “Hükümdarın altın ağzından çıkan altın söz” yahut “hükümdar altın gözünden altın bakış saldı” derler: “Hâlâ bizde ve acemde padişah ve şaha ait her şeyi “mübarek” ve “humayun” vasfı ile zikrederiz. Çeşm-i hümayun, deriz. Bazen de hiç kimsenin arayıp da bulamadığı sadeti bu yerde kullanırız. Dar-üssaade, Dersaadet deriz”. Ona göre bu manasız lakaplar ahlakı bozar. Güldüre güldüre bayıltacak tuhaflıklardan biri de şudur ki sultanın ağzından yazılan fermanlarda sultanın kendi kendini kibirle, azametle vASFetmesidir. Yine kendi kendini kâh güneşe, kâh aya benzetmesidir.

Bugünkü Türkçe'nin hazırlayıcısı

O sırada sultan Abdülaziz, prensler ve bir hayli mabeyin adamı Paris'te'dir. Ali Suavi'nin bu yazısı onlara hoş geldiniz yerini tutmuştur. "Sultan Abdülaziz hazretine şunu işittiririz ki iki yüz milyon nüfusun reisi İngiltere Kraliçesi'ni resmi günlerde ziyarette giden kadınlar onun elini öperler. Eğer kadın asilzade ise kraliçe onun alnından öpüyor."

Üslubu, ister istemez zamanının terimlerini ve klişelerini kullanmakla beraber, bizim bugünkü Türkçemizin hazırlayıcısıdır. Devrinin edebiyatçılarını artık okumuyoruz. Fakat Ali Suavi'nin edebiyatı herkese açıktır. Bu üslup, fikirle kanatlandığı vakit yükseklerde uçmağı da bilir. "Yarım fakih din yıkar" başlıklı yazısının başlangıcına bakınız. "Yarım fakihler (**fıkıh bilginleri**) din yıkarlar. Hem de yıkılmamış gibi nasayihde (**nasihatlarla**) devam ederler.

"Yahudilere havraya tahassun (**kapanmak**) emretti. Yahudilerde hisn (kale) değil, çit bile kalmadı. Lakin hâlâ sokaklarını tellerle bölerler. Acaip, ne kavi hisn imiş ki yıkılmadı.

"Yahudilerin diğer milletlere teşebbüh (**kendini benzetmeğe özenmek**) etmemeleri emreolundu. Her veçhe ile benzediler. Ne kavi din imiş ki yıkılmadı.

"Arz yuvarlak demek bir vakit nasara (**Hiristi-**

yanlar) dininde mrtetlik (**dinden çıkma**) idi. Kolumbos geldi, yuvarlağın altında oturanları gösterdi. Görüp inananlara hâlâ Hristiyan deniyor. Ne kavi din imiş ki yıkılmamış.

“Dünyanın mr bin yıldan ibaret olduğunu Hristiyanlara kilise haber verdi. Halbuki bin yıl çoktan geçip, dünya yerinden kımıldamadı. Ne kavi kilise imiş ki yıkılmadı, yani yalancı çıkmadı.

“On dört on beş kurun müddet (**yüzyıldır**) koca güneş şu kk arzın etrafında seyretti. Havralar, kiliseler bu güneşi din ipi ile yeddiler (**sürüklediler**). Sonra bir Galile ıktı, hamamlarla papazların ipini koparıp güneşi durdurdu. Arza hareket verdi. Havralar, kiliseler bu hareketi seyrettiler. Yine kilisenin din ipi kopmadı.

“Dünyanın altı günde yaratıldığını inkra cesaret edenleri Avrupa Hristiyanları ateşe yakarlardı. Alimler geldi. Hkatin (**yaradılışın**) yle altı günlük iş olmayıp edvar-ı adide (**birçok devirler**) ile husul bulunduğunu söyledi. Nihayet Papa 1804’te ‘gün’ kelimesine ‘devir’ manası verilmesine müsaade etti.

“Tevrat’ın manası ‘Allahısmarladık’ idi. Amma yine kilise yıkılmadı.”

Ali Suavi bu yazıda uyanık bir müslüman, fakat dar kafalı medrese adamlarının amansız düşmanıdır.

“şu memurlar ki, dizlerini titretmeği, büyüğüne

tabassüs etmeği (**yaltaklanmayı**), yerlere kapanmayı örf zannederler, kanuna riayet fikri onlara müyes-ser değildir. Şunlar ki, padişahla uyuşup mesnet sahibi olurlar, her hadiseyi pamuk ipliği ile bağlarlar. İlim, hüner, servet, itibar ve diğer bir fazilet ile sivrilenin başını kırmakla geçinirler, bunu da siyaset, tedbir ve diplomasi sayarlar, onlarda kalp ve kan ve insaf ve iman kalmamıştır. Nice eskiler vardır ki yeni kanla aşılınmaları mümkün olur. Fakat saydığım şu kuruyası kökler aşır tutar mı?”

Gerçi memleketi yenilemek isteyenler çıkmıştır. Fakat ne yazık ki fikirleri birleştiren kimse çıkmamıştır. Ali Suavi burada inkılapçı hareketin bir lideri olmamasından şikayet eder. Sultan Aziz cülus ettiği (**tahta çıktığı**) günler, yeni fikirlerin kaynaşma zamanı idi: “Eski edep, eski hükümet, eski örf, eski politika eshabına (**uygulayıcılarına**) karşı koyucu, muhalefet edici kimseler çoğaldıktan başka fikirler o kadar galeyan ettiki ne Ali Paşa’nın gadir ve tazyiki teskin edebildi ne de Fuat Paşa gibi cerbezede nadir bir eski diplomatın parlak işleri göz kamaştırdı. Hayf (**Yazık**), bunca seneler geçti, bu kadar nüfustan biri adını ortaya atıp da Yeni Osmanlılar efkârını bir araya toplayamadı. İsminin duyulmasını istemediğim bir zata reislik teklif olundu, daha o derecenin sırası gelmedi diye reddetti.”

Osmanlı Avrupalıdır

Ali Suavi “Şark meselesi” tabirine bile kızar. Ona göre bir Şark meselesi yoktur. İngiltere’nin Şark davaları vardır. Osmanlı saltanatının da Şark davaları vardır. “Bu saltanat siyaseten ve maddeten Avrupalıdır. Bu saltanat ‘Şark meselesi’ değildir. Onun da Şark meseleleri vardır.”

O sırada Bosna-Hersek’te kargaşalık çıkmıştır. Türkiye’ye karşı iyi niyet besleyenler de Ali Suavi’nin fikrindedirler. “Devlet Bosna-Hersek’e ordu yollamalıdır. Hakları yerine getirmeli ve mesulleri cezalandırmalıdır. Asıl politika budur. Eğer Osmanlı İmparatorluğu büyük olmak istiyorsa, zengin ve kuvvetli ve kendi kudretinden haberdar olmalıdır. Kendi kuvvetine nihayet vermelidir. Eğer bütünü dünya Babîâli’ye hasta diyorsa, Babîâli buna inanmağı bırakarak hayatiyetini hissetmek ve hekimlerine izin vermek sırası gelmiştir.”

Almanya-Fransa harbinin genç ihtilalci üzerinde büyük tesir bıraktığını yazılarından anlıyoruz: “Üç senedir gazeteler Prusya aleyhine yazmadıklarını bırakmadılar. İmparator Napoleon’un en büyük günahı Prusya’ya karşı susması idi. Nihayet harp ilan olunca Millet Meclisi’nde ‘Harp! Harp!’ diye bağışmaktan başka müzakereye vakit yoktu. Gazetelerin-

de ‘La Guerre Fatale’ (**Ulusal Savaş**) bahislerini okurdum. Şimdi Prusyalı galebe edip Napoleon’u esir alınca güya muharebeden hiç bir Fransız’ın haberi yokmuş, hiçbir gazetenin malumatı ve reyi olmamış gibi bütün kabahatler Napoleon’a yüklendi.”

Bütün Fransa çözülmüştür: “Nerede vatan sevgisi? Yürümeğe kudreti olan herkes kaçıyor. Fransa’dan çıkıp da yaşayabilecek hiç kimse içeride kalmadı. Bir binbaşı ile bir arabada beraber bulunduk. Sedan vakasına dair konuşurken dedi ki, oradaki kuvvetimize göre üç aylık bir muharebe idi. Prusya topçusuna göre dört günlük!”

Cesaretlerinin bozulmuş olduğunu, işi gevezeliğe vurduklarını söyleyerek, halk efkârının parçalanmasına şöyle bir misal verir: “Paris’te ‘Berlin’e gidelim’ diye bağırarak toplanan gönüllü askerler orduya vardıkta ‘Paris’e dönelim’ diye ihtilal saldılar.”

Paris’e Prusya askeri gideceği sırada, ne matbaa, ne kâğıt, ne posta kalmıştır. Ali Suavi en son trenle Paris’i bırakıp Trouville şehrine gelir. Acaba sulh olur mu, diye birkaç gün bekler. Uzayacağını anlayınca, dört gün dört gecede Lyon şehrine varır. Hotel ‘dEurope’da oturur ve Müşterilerini habersiz bırakmamak için taş tezgahında, “Muvakkaten” isimli gazetesini neşreder. Lyon’da da aynı anarşiyi görmüştür. “Paris bayrağının rengi kırmızı ise, burada

üç renkli asmışlar. Asker yalnız bu işle uğraşıyor. Biri dese ki renk kavgasını önlemek için burada asker tutmak boşuna değil midir? Geliniz, şu kavgayı sonraya bırakınız, önce Prusya'yı topraklarınızdan çıkarınız.” Ali Suavi'ye göre hemen alacağı cevap şudur: “Vive La république” (**Yaşasın Cumhuriyet**) Genç Osmanlı bütün bunları Türkiye hesabına görür, ona ders vermek için yazar.

Ali Suavi, İstanbul'da medeniyet namına sadece Fransız sefahetini örnek edinen, saraylar, konaklar ve israf içinde hayat süren, Cevdet Paşa'nın Etabekani Saltanat dediği gamsızlara ve gittikçe ahlaktan düşen İstanbul halkına sesini duyarmak ister: “İstanbul bundan mütenebbih olmalıdır (**aklını başına toplamalıdır**). Kaldı ki İstanbul Paris'den beter olmuştur. Çünkü Fransa'da sefahet, safahet diye var. İstanbul'da ise medeniyet diye var. Eğer İstanbul bu kahbeyi defetmezse, bilmiş olunuz ki, bir milyon nüfuslu İstanbul'u korkutmağa on Rus kazağı kâfi gelecektir. İstanbul bir hale geldi ki tüfek doldurmasını bilen kalmadı. Atının kolanını çektiği ve çubuğuna kavı bastığı gibi düşman karşısına göğüs veren Osmanlı kalmadı. Kadınlar tef almak için feracelerini, erkekler rütbe, nişan ve memuriyet gibi oyuncaklar için ırzlarını, namuslarını satar oldular.”

“Devletimiz için gerek Rusya'ya karşı koymak,

gerek Düvel-i muazzama sırasında bulunmak, gerek beka ümit etmek ne kâğıt üzerinde asker alayları yapmakla olur, ne de saray önünde saksı gibi zırhlı gemiler dizmekle olurdu, ancak ıslahat ile olurdu.” Ancak Yeni Osmanlı’nın ıslahat dediği şey “İsraf ve sefahate kapılmak, işi başından tutmayıp kuyruğundan tutmak ve binay-i-medeniyyetin **(medeniyet binasının)** temelini bırakıp sakfını nakşa **(tavanını süslemeye)** özenmek için vükelay-ı hazıranın anladığı” şeyler değildir.

Deli Petro Paris’e geldiği zaman Sorbonne Kilisesi’ni seyretmeğe götürmüşler. Richelieu’nün statüsünü **(heykelini)** kucaklayıp demiş ki: “Sağ olaydın Rusya’nın yarısını sana verirdim, öbür yarısını nasıl idare edeceğimi öğrenmek uğrunda!”

İKİNCİ BÖLÜM

İnkılap ve hareket adamı

Bu, o zamanlar yeni veya Genç Osmanlı denen, sonradan, “Genç Türk” dediğiniz bir Jöntürk’tür. Yeni Osmanlı, yalnız zulüm ve istibdada karşı ayaklanmış bir hürriyetçi değildir. Türkiye’nin kocadığını ve Türk milletinin soysuzlaştığını iddia eden imparatorluk mirasçılarına karşı, onun kalkınacağına ve yaşayacağına inanan bir iman adamı, devleti ve milleti için maddi manevi kalkınma ve yaşama çarelerini düşünen, arayan ve zorlayan bir fikir, inkılap ve hareket adamıdır.

Ali Suavi’ye göre, bir millet ki servet kaynakları kapanmış değil, açılmamıştır bile! Kocamış değil tazedir. “Şu eksik gedik” birkaç kifâyetsiz nizamname ile 1249 (1833) ve 1273 (1857) tarihleri arasında, Fransa ve İngiltere’ye ihracat yüzde 635 artmıştır. “Hele bir kere nizamet-i kâfiye (**yeterli kurallar**) ile ırz, mal, can emniyete alınsın, Dicle, Fırat, Tuna ve Nil memleketi olan Türkiye ne genç imiş görülür.”

Fakat içerde bir Babıâli idaresi vardır ki, siyaseti “Sivrilten başı koparıp cümleyi bir halet-i-cehl-ü-meskenette **(bilgisizlik ve beceriksizlik durumunda)** dümdüz etmektir.” Ali Suavi, Herodot’un meşhur hikâyesini nakleder: Bir hükümdar ötekine haberci yollamış. “-Acaba ne yapıp da bu kadar huzur içinde kalıyorsunuz?” diye sormuş. Hükümdar, gelen adamı yanına alarak, atını bir tarla içine sürmüş, bütün sivrilten başları kopartmış. Dönüp bakmış. Bir düzeltme daha yaptırmış. Bütün ekin sapları aynı hizayı bulunca misafirine izin vermiş: “Her yeni bazı eskiyi mahvedeceği tabii olduğundan Sultan Mahmut vaktinde derebeylerin başlarını koparmak belki lazım geldi. Fakat bu tesviye perdahı öyle ilerledi ki, iş hat-ta okumuşlukla, istikamet ve faziletle şöhret bulan-ları ezmeğe ve itiraza meydan vermemeğe” kadar git-ti: “Teşrifatçı Kamil Bey, efendilerinden öğrendiği bir kaideyi yarısı Fransızca yarısı Türkçe olarak ne tu-haf ifade eder: “-Lettré mi? Kes!” Ziya Bey bir mec-liste bunun cevabını verir: “-Ayvaz mı? gelsin!” Hal-kı devlet işlerinden habersiz bırakmak, Babıâli ida-resinin kaidesidir. Çünkü haberli olmak, tetkik etme-ği gerektirir: “Etrafını görmemesi için değirmen bey-girinin gözlerini bağlarlar.”

Ruzname sahibi Churchill, Fuat Paşa ile konu-ştuğu sırada, Ali Paşa içeriye girer: “-Siz ne yapıyor-

sunuz millet cehaletle idare olunur” der. “Bu idare böyle devam eder, gider mi? Bu millet kör kalır mı? Bir Suavi, birkaç senede kaç Suavi oldu? Fuat Paşa dermiş ki Suavi bir değil ki hakkından gelelim, her köşe başından bir kaç Suavi çıkıyor?”

Genç Osmanlı bu türlü tanzimatçı demek değildir: “Yeni zaman yeni kan ister. Yeni cihan yeni can ister. Bir devleti ihya edenler, hep yeni canlarla ihya ettiler. Peygamberimiz bu dini putperestliğe henüz meleke kesbetmiyen civanlarla ve yeni fikirlerle meydana koydu. Sultan Mahmut bu devleti yenilerle tecdit etti. Birinci Petro, devletini yeni bir takımla kurdu. Şu var ki mahkemeye gelenlere, ben haremeyn-i muhteremeyn (**Kadılıkta bir aşama**) payeliyim, huzurumda divan durmamak haddin midir, diye bağırıp çağırdılar: Onlarda şeriat kanı kalmamıştır.”

Din ve dünya işleri

Bu bir inkılapçıdır. Din işlerini dünya işlerinden ayırmak fikrini galiba ilk defa ortaya atmıştır. Rejim davasını ele almıştır. Türkçülüğün ve Türkçülüğün prensiplerini koymuştur. Batıl itikatları kırmak ve tefekkür (**düşünce**) hürriyetini kurmak için akıl erdirebildiği kadar savaşmış durmuştur. Bu işlerde yalnız Tanzimatçıları değil Genç Osmanlıları da pek geride bırakan ileri görüşleri vardır. “Devlet kanunlarında şeriatın esas tutulmasını isteyen mücadele arkadaşlarına hayli yukardan bakar. İsmail Hami Danişment, onun, teokrasiye karşı laisizmi, mutlakiyete karşı halkçılığı saltanata karşı cumhuriyetçiliği müdafaa ettiğini yazar.

Pek teferruata girmeksizin “Yarım fakih din yıkar” makalesinin alt kısımlarını gözden geçirelim. Ali Suavi, edebe, kaidelere dayanarak, arabi ibarelerden hüküm çıkarmanın siyaset ve idare usullerini kur’anda, hadiste ve ulema sözlerinde aramanın manasızlığı üstünde durur. Fıkıh ilminin en zayıf ilim olduğu hakkında uzun uzadıya tenkidler yapar ve misallar verir. Haydi ibadetler için bunu kabul edelim, der. Ya dünya işleri? Çünkü siyaset ilminin kaynağı coğrafya, iktisat ve ahlaktır. “Eğer ahkam-ı dünyeviye muamma halleder ve rümüzat istihraç eder

(Dünyaya ait hükümleri bilmece çözer ve gizli anlamlar çıkarır) gibi arabi ibarelerin sıyga ve edatları münakaşasından çıkara gelmeseydik” adamakıllı bir memleket idaresi kurmağa muvaffak olurduk. Fakihlerin dayandıkları nelerdir? Kur’an, hadis, icma ve kıyas! Onlara göre Kur’anda bir kelime, bir harf, bir edat yoktur ki yora yora ondan bir hüküm veya bir hükme işaret çıkaramayacaksınız. Sonra aynı usulü peygamberin hadislerine, tanınmış ve inanılmış kimselerin sözlerine kadar tatbik ettiler. Amma bunlar üzerine bir devlet idaresi kurulamaz: “Nitekim her devlet fürsten, rumdan, filandan derme çatma topladığı nizamlar ve kanunlarla idare etti. İstanbul da bugün Fransızca’dan tercüme ettiği kanunlarla idare edip gider.”

Şarkın akıl tezgahları bu oyuncakları çıkarırken, garp ilme ve fenne kuvvet verdi: “Hangi taraf kârlı çıktı? Hele şurasını biliriz ki mesafeleri indiren onlardır. Süveyş kanalını onlar açtılar, dünyayı 80 günde dolaşmak imkânlarını onlar buldular.”

Ali Suavi, Kur’anın söylediğinden ne anlaşılırsa ondan ileri gidilmemeği tavsiye eder. Hadislere gelince, bunların peygamberin ağzından çıkmış olduğunu nasıl biliriz, diye sorar: “Sahih” dediklerimizi toplayan kitapları yazarlar dahi peygamberi görmemişlerdir: “Bir hadise “sahih” demek peygamberin

ağızından çıktı, demek değildir. Rivayet edenler itimada layıktır, demektir.” Sonra uydurma hadislere dair fıkralar nakleder. Bağdat’da ölümüne hükmolunan biri demiş ki. “Vallahi ben kitaplarınıza 4000 kadar hadis soktum. Nice helalleri harama, nice haramları helale çevirdim.” Bir Abbasi halife de “-Zındıklardan biri dört yüz hadis uydurduğunu benim yanımda itiraf etti. O hadisler şimdi kitaplardadır” demiş.

Kuran ne diyor? “Mülkte adalet ediniz, hakkı yerine getiriniz, diyor. İşte bu kadardır bu! Fıkıh’taki ibadet bahsini dünya muamelatından ayırıp bunları ayrıca ve müstakil olarak tedvin etmelidir (**düzenlemelidir**).”

O zamanlar yazımızı Latin yazısı ile değiştirmek fikrinde olanlar da vardır. Ali Suavi, Türkçenin okunmasındaki güçlüğü bir yazı ve imla değil, bir dil meselesi olduğunu, yazıdaki yabancı kelimeleri bilmediğimiz ve konuşma dilinde kullanmadığımız için okuyamadığımızı, nitekim Fransızca ve İngilizce’de bin türlü imla zorlukları bulunduğunu ileri sürerek, bu fikri kabul etmezse de bunun da dinle, şeriatle hiçbir ilgisi olmadığını söyler: “Bid’at, dinde, olmayan birşey peyda etmek demektir. Hat (**Yazı**) gibi meseleler umur-u-dünyeviyedendir (**Dünya işlerindedir**). Onları ihtiyaca göre değiştirmekte muhtarız” der.

Hilafetin anlamı

Hilafetin hiçbir dini esası olmadığını bin delil getirerek ispat eden odur. Ali Suavi'ye göre "Peygamber kendine bir vekil bırakmayarak ölmüştür. Bir reis bulunmasını, cumhuriyet usulünde olduğu gibi, seçime bırakmıştır. Gerçi o vakit Ebu-Bekir'e Halife denmiştir. Fakat bunun sebebi, peygamber hayatta iken, birkaç hizmette Ebu-Bekir'in kendisi tarafından vekil bırakılmış olmasıdır. Daha o vakitler kendisine Halife denmişti ki kaymakam yerindedir. Bu hizmetler ise cismani hizmetler idi. Halbuki Ömer'e Halife denmemiştir. Tehzib-il-üs ve diğer kitaplarda söylendiği üzere, Ömer'e "Peygamberin halifesinin halifesi" denmiştir. Bunun manası, Ömer Ebu-Bekir'e halef olmuşturdan ibarettir. Nitekim, Sultan Aziz'e halife dendiği zaman Sultan Mecid'e halef olmuşturdan başka ne anlayabiliriz?"

İslamda hükümet ruhani değildir, eski adil devlet reislerine "Emir-ül-Mü'minin" gibi lakaplar halk tarafından takılmıştır. O halde eğer "İstenerek" seçilen reise, "İstenerek" itaat edilmek ve "İstenerek" lakap verilmek usul idi ise, "Cesaretle ve tereddütsüz hükmederiz ki, halife, imam, padişah, hiçbiri Peygamberin kaymakamı, vekili değildir."

Cuma günleri, bayramlarda halk nerede toplan-

caktır? Bu kalabalıklara kimler nutuk söyleyecek ve neler diyecektir? Bütün bunları hükümet bilmelidir: ‘İşte cuma ve bayram namazları halife iznine bağlıdır, lafı bundan çıkmadır.’

İslam devletinde nasıl ruhanilik yoksa, mutlakiyet de yoktur. Avrupa’da millet meclisleri ile idare olunan hükümetlerde nasıl hükümdarın bazı imtiyazları varsa, İslam hükümdarlarının da öyledir. Fakat İslamda hükümdar ceza görür: “Hal nedir? En alim, en sofu Müslümanların temiz elleri halife ve sultan kanlarına bulaştı. Yetmiş iki halifenin üçte biri katlolunmuştur. Gözleri oyulanlar, zindanda çürütülenler hayli var. Osmanlı sultanları daha bahtiyardırlar. Yalnız ikisi katlolunmuştur. Fakat hal olunanlar (**tahttan indirilenler**), itaatten çıkılanlar az mıdır?” Tabii bu cezalandırma hakkı da, birçok defalar, kötüye kullanılmıştır.

Tekkeciliğin ve dervişliğin İslam memleketlerini medeniyetçe, sanat, ticaret, iktisat ve imarca geri bıraktığını söyler. Tekke ve zaviyeleri İslam alemi içine sokmuş olanın bir Hristiyan olduğunu, çünkü dervişliğin aslı rahiplik olduğunu, şahitler göstererek, iddia eder.

Ulûm gazetesine resim konmuş olmasını İstanbul softaları dillerine dolamıştır. Gazetesinin 1282’nci sayfasında Ali Suavi bunlara cevap verir: Peygam-

ber devrinde Mekke’de put yapılırdı, resim ve nakış yoktu. Onun için yasak edilen heykeldir. Bu da insanları puta tapınmaktan kurtarmak içindir. Artık bu hükmün de yeri kalmamıştır. Çünkü Müslümanların yapacakları heykele tapınacakları korkusu yoktur. Nice halifeler, hükümdarlar ve vezirler resim yaptırmışlardır. İslamda nice meşhur ressamalar gelmiştir. Hicretin üçüncü asrındaki ressamalarla övünebiliriz. Emevi halife Abdülmelik Kudüs’te yaptırdığı caminin duvarlarını timsal-i-nebevi (**Peygamberin resmi**) ile süslemiştir. Bağdat’ta Mansur kubbesi üstünde mızraklı bir süvari heykeli vardı. Bunu yaptıran da bir halifedir. Semerkand’da Timurlenk bir müze yaptı. İçine resimler ve heykeller koydu: “Hind’e ve Tatarlara gitsek, her tarafında evliya, enbiya, ulema, muluk, vüzera, şuara ve âşık resimleri görürüz. Acemistan’da, resimden geçilmez. Endülüs alimleri, resimli kitaplar yaptılar. Ben geçen gün Paris Müzesindeki resimlere bakarken Timurlenk’in Semerkand’taki müzesini düşündüm. Bizde Timurlenk’e ikinci olabilecek bir akıllı geçmediğinden, Şark eserleri Avrupa müzelerine taşınmış ve taşınmakta olduğunu düşünerek melul oldum (**Hüzünlendim**).”

Kuran’ın her milletin dilinde okunabileceği hakkındaki İmam-ı Azam fetvasını hatırlatan Suavi, hutbelerin Arapça okunmasıyla alay eder. Her tarafta

Türkçe okunan ezanın 1950 politikacıları tarafından Arapçaya çevrildiğini görseydi, 19'uncu asrın bu uyanık sarıklı milliyetçisi kimbilir nasıl isyan ederdi?

Birçok ileri görüşleri ve işlerini methettiği Sultan Mahmud'un bazı batıl itikatlardan kurtulmamış olmasını başlıca kusurları arasında sayar. Mısırlı Mehmet Ali'ye karşı bizzat muharebeye gitmek için hareket etmiş. Boğaz'ın Asya yakasına geçerken belindeki İkinci Süleyman'ın kılıcı kazara suya düşmüş. Bundan “tetayyür” ederek (**uğursuz sayarak**) geri dönmüş.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türklüğün öncüleri

Bu, bir Türkçü ve galiba ilk Türkçüdür. Meşrutiyet yıllarında “Türk Yurdu” veya “Yeni Mecmua” odalarında buluşan Ziya Gökalp ve Akçuroğlu Yusuf’la ve arkadaşları ile görüşen gençlerin dilinden Şipka kahramanı Süleyman Paşa’nın, Bursalı Tahir Bey’in ve Necip Asım’ın adları düşmezdi. Gittikçe yayılan ve kökleşen Türkçülük hareketinin Osmanlı âlemindeki müjdeleri böyle birkaç kişi idi. Çünkü Süleyman Paşa, ilk defa, kendi tarihinde dünya Türklüğüne bir fasıl ayırmış ve onun bir fatihler ırkı olduğunu yazmıştır. Çünkü Bursalı Tahir Bey, Türklerin ilim ve fenne hizmetlerinden bahseder bir kitap yazmıştır. (4)

(4) Ali Suavi’nin adını zikretmek artık yasak olmadığı zaman, Bursalı Tahir Bey, Türkçülük tetkiklerinde “Ali Suavi’ye minnettar ve onun medyun-ı şükranı” olduğunu yazar.

Bizden öncekiler Osmanlı veya Müslümandırlar. Türklüğü kimse üstüne kondurmaz. Frenklerin ve onlara uyan Osmanlı alafrangalarının edebiyatı hepimizin ruhunda onulmaz bir aşağılık duygusu yaratmıştır. Yavaş yavaş kendimizi bulmak istiyorduk. Edebiyat-ı-Cedide romancılarından birinin hikâyesinde “Türk” kelimesini görünce adeta sevinirdik. Bir Osmanlı efendisinin yazısında ırkımızın adı geçmesinden şeref duyardık. Bu aşağılık duygusu Mustafa Kemal’in tarih ve dil üzerine çalıştığı günlere kadar sürdü. Hatta Musatfa Kemal’in tarih ve dil üzerindeki çalışmaları bu gururlu adamın, nasıl Şark’ta hanedan kuranlar bilginleri toplayıp kendilerine bir asillik kütüğü icat ettirirlerse, kendi ırkına bir üstünlük yaratmak için zorlamalar gibi gösterilmek istenmiştir. Ben Atatürk’ün, ifrada (**aşırılığa**) kapılsa bile, yaptığı işe inandığını yakından bilirim. O bilakis, nasıl Anadolu Türklüğünü köle olmaktan kurtarmışsa, Türk ırkını frenk tarihçilerinin ve edebiyatçılarının kötölemesinden ve küçültmesinden ve ne ilim, ne edebiyat dili olmak için hiçbir değeri olmadığı söylenen Türk dilini Arapça ve Farsça yamaklığından kurtarmak için uğraştı, durdu ve bu rüya içinde gözlerini yumdu. Zorlamalar yaptığı da doğrudur: Nasıl ki herkesin aklını şaşırtan en büyük zorlamayı, bu memleketi ve bu milleti Birinci Dünya Harbi’ni ka-

zanan, zafer sancağını ellerinde tutan, karada, denizde ve gökte dünyaya hükmeden devletlerin istilasını altında istiklaline kavuşturmak için yapmıştır.

Kendini aşağılık duygusundan belki de ilk kurtaran, tarihe ve ilme sarılarak, vatandaşlarını Türk ırkının ve dilinin üstünlüğüne inandırmak için çırpınan inkılapçı, Ali Suavi'dir.

Ali Suavi'nin Paris'te bulunuşu, meşhur Gobinaud'un fikirleri ortalığa yayıldığı ve revaç bulduğu devre rasgelir. Gobinaud eserini bundan on beş yıl kadar önce yazmıştı.

Ulûm gazetesinde Türklerin sadece asker ve fatih bir ırk olmayıp, dünya medeniyetine kuruculuk hizmeti gören büyük bir ırk olduğuna dair yazıları vardır. Yazmış olduğu Umumi Türk Tarihi basılmadan kaybolmuştur. Suavi, Avrupa'da bir ırk meselesi çıktığını ve bir kavmin kabiliyet ve istidadını anlamak için hangi ırktan olduğu sorulduğunu söyleyerek ve türlü adlar taşıyan birçok kavimlerin Türk aslından olduğunu izah ederek der ki: "Türkler sonraları Fars'a, Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayıldılar. Mısır'a indiler. Fethettikleri yerlerde nice hanedanlar bıraktılar. Gazneviler, Selçuklar ve Osmanlılar bunlardandır." Türkler ilimde birincidirler. Bir İngiliz aliminin sözünü zikreder: "Dünyaya ilimleri, sanayi ve medeniyeti öğreten kavim, Türktür." Hayvan eh-

lileştirmeyi, kanallar açmayı, maden işletmeyi, tarihi ve edebiyatı yayanların Türkler olduğu kolayca ispat edebileceğini ilave eder. İslamlıktan sonra Türk ülkelerinde yetişen alimlerin hesabı yoktur: Farabi, İbni Sina, Buhari, Maturidi, Merginani, Cevheri, Gazali, Tusi, Zimahşeri, Teftazani, hep Türktürler. Kütüphaneler Türk yurtlarında yetişen bilginlerin eserleri ile doludur. Zikrettiği şahitlere göre, Türklerin oturduğu ülke ortaklaşa bir ev gibidir. Herkes başkasının evine kendi evi gibi iner. Biri bir evin kapısını açık bulmuş. Kapanmaması için de kanatları mıhlı (**çivili**) imiş. Sormuş:

“- Yüz yıldan beri evin kapısı misafire açıktır” demişler. Yine bu şahide göre “Türkler ilim yaparlar, marifet yaparlar, yol yapar, misafirhane kurar ve medrese yaparlar.” Harzem ve Horasan alimlerinin fürs (**İranlı**) olmadıklarını hatıra getirir. Bazılarının aileleri Türk olmasa da Türk hükümetlerinin teşviki ile ve onların idaresi altında yetişmişlerdir. Cebrin (Matematiğin) altı meselesini yirmiye çıkaran Türk bilginleridir. İlk medreseleri Türkler açmıştır. Ali Suavi bugünkü Arapçayı dahi Araplara mal etmez. Kendisi sorar: Acaba İslamda ilim lisanı niçin Arapça idi? Yine kendi cevap verir: Fakat bu Arapça, Arabın mıdır? Kuran dili gitgide kaybolmaya yüz tutmuşken fürs ve Türk üstadları bu lisanın sarfını, nahvini ve

lügatını yaptılar. Onu öyle bir dil haline getirdiler ki, dördüncü ve beşinci asırlarda ilim ve sanat adamları için onu öğrenmekten başka çare yok idi. Arapça, önce Arap dili idi: Sonra İslam dili olmuştur. Araplar dahi bu dili öğrenmek için Irak, İran, Maveray-ün-nehir ve Endülüs şehirlerine geldiler: “Endülüs alimleri, Arap değildi. Araptan ‘Hâkim’ çıkmıştır. Alim yok gibidir. Babalarımız Arapçaya bir yabancı dil diye bakmadılar. Arapçayı İslam milletleri için ilim dili yapmakta sır, ne Kuran, ne din meselesi olmayıp büsbütün başka meseledir. Merakeş’ten Pekin’e kadar hutbeleri aynı dilde okutup, ırk farklarına rağmen, Müslüman milletler arasında bir vahdet (**birlik**) yapmaktı.”

Suavi Osmanlılardan misal verir: Harpten nefes alır almaz ilme koyulmuşlardır. Okutma ve öğretme parasızdır. Şemseddin ve Kadızade heyette (**Astro-nomi**) ve riyaziyade (**Aritmetik**) eşsiz idiler. Sultan Mahmud zamanında İstanbul’a gelen Paris’te Şark Cemiyeti azasından bir İngiliz, Osmanlı alimlerinin birçok şubelerde ve ekonomi politikte herkese üstün olduklarını yazar. Hesap Osmanlılarda çok ileri idi. Ali Suavi’nin şahit gösterdiği bir frenk alimi “Hesap kaidelerinin Türkçeden tercüme olunmasını” tavsiye etmiştir. Felsefeden bahsolunsa, kimse Osmanlılarla çıkışamaz. Osmanlılar kitap yakmamışlardır.

Kimse kitap yazmaktan menedilmemiştir. Ancak cevaplar ve reddiyeler **(bir görüşü çürütmek için yazılanlar)** yazılmıştır. Arapça yazan Türklerin bu dili Araplardan iyi yazdığını bizzat kendileri itiraf eder. Türkler Arapça ve Farsça ile kanmayarak, Yunan, Latin, Alman ve Fransız dillerinden ve başkalarından tercümeler yaptılar. Fatih Mehmet Plutarc'ı Türkçeye çevirtmiştir. Suavi, daha bir yığın tercümeden bahseder. Birçok Türk alimlerinin de eserleri frenkçeye naklolduğunu söyler. İstanbul'da 300 cami ders öğretmeye açtı der.

İsmail Hami Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülük davasını, şöyle hulasa etmiş: 1- Türk ırkı, askeri, medeni, siyasi rolleri bakımından bütün ırklardan üstün ve eski bir ırktır. 2- Türk dili, dünyanın en zengin ve mükemmel dilidir. 3- Türkler dünya kültürü üzerinde büyük roller oynadıktan başka, İslam kültürüne dahi en büyük hizmeti onlar yapmıştır.

Bu iddiaları tarih ve ilim adamlarının tartışmalarına bırakıyoruz. Fakat şurası var ki Türklük gurunun bu kadar derinden duyan, frenk tenkitçileri karşısına dar İslamlık-Hıristiyanlık çerçevesini kırarak, ırkının İslamdan önce ve sonraki medeniyet ve kültür davası ile çıkan ilk inkılapçımız şüphesiz Ali Suavi'dir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ulusallaşmanın esasları

Bu, bir Türkçeci ve ilk Türkçecidir. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak ve imlayı sadeleştirmek için Muhbir gazetesinde nasıl çalıştığını yazmıştık. Fakat Ali Suavi'nin dilciliği gazeteyi halka daha kolay okutmak ve onunla daha iyi anlaşmak gibi dar bir çerçeve içinde kalmaz. Genç kalemler ve Ziya Gökalp'ten beri gelişip giden millileşmenin (**Ulusallaşma**)kaba taslak da olsa, hemen hemen bütün esaslarını o koyar. Hatta terimler ve ilim dili bahsinde Ziya Gökalp'ı hayli geride bıraktığı olmuştur.

Şüphesiz böyle bir davanın, Türk dilinin kuvvetine, zenginliğine ve yeterliğine inanmak gibi sağlam bir temeli olmalıdır. Ali Suavi Türk diline ait Şark ve Garp kaynaklarında ne yazılmışsa hemen hemen okumuştur. Ona göre Türkçenin, birçok bakımdan, başka dillerden üstün olduğu iddiasına şaşılmalıdır. Bu üstünlüğü yalnız Farsça ve Türkçe dillerini birbiri ile kıyaslayarak Türkçeyi tercih eden “allame ve

edib ve şairimiz vezir” Mir Ali Şirnevayi değildir. Türk gramerine dair İngilizce bir eser yazan Arthur Lumley David “seviştirmemek” gibi Türkçe sekiz harfli (eski imlada öyle idi) bir kelimenin İngilizcede ancak on kelime ile karşılanabileceğini yazar. Hele “seviştirmemek” kelimesinin karşılığı elli bir harfli on iki kelimedir. Amerika lisancılarından biri 1866’da Türkçenin “Pek tatlı, pek manalı ahenkli ve söylenişi kolay” bir dil olduğunu söylemiştir.

Rahmetli Şemseddin Sami gibi ona göre de “Osmanlıca” adlı bir dil yoktur. “Osmanlı” bir siyasi “unvan”dan ibarettir. Gerçi Türkçeye Arapça ve Farsçadan birçok kelimeler girmiştir. Rumca ve İtalyancadan da öyle “Fransızcadan karışanlar da yüzü geçti.” Fakat bundan ne çıkar? Ali Suavi özleştirmeci değildir. Hatta yabancı dillerden girme kelimelerin bir dili zenginleştirdiğini söyler. Çünkü yabancı kelime ile beraber “Lugat manasının altında gizlenen fikirler dahi girerek” dilin anlatma kuvveti genişler. Ali Suavi Arapçayı misal gösterir: İçine bunca yabancı lugat karışmakla beraber yine Arapçadır. Süyütî Kuran’daki Habeş, Acem, Hint, Türk, Zenci, Nabıt, İbrani ve Rum dillerinden geçen kelimeleri sayıp döker. Kuran’da hem muarreb hem dahil, yani hem Araplaşan hem de Araplaşmayan cinsten yabancı kelimeler vardır. “Arabi-yi-mübin” demek, Arabın an-

layacağı dil demektir. Kuran dili budur. Her lisan da böyledir. Fransızca ve İngilizce, Yunan, Latin, Cermen, Arap, Acem, Türk dillerinden aldıkları kelimelerle genişlemiş değil midir: “Arapçayı misal aldığımızın sebebi onun saf sayılmasındandır. İspanyol ve Portekiz dilleri Arapçadan kelimeler aldılar, fakat onları Araplar da başka dillerden aldılar. Türkçeye de bey, tuğ, su, yağ ve yaz gibi kelimeler Çinçeden girmiştir.”

Ali Suavi, asıl meselenin yabancı kelimeleri benimsemekte ve millileştirmekte olduğunu ileri sürerek Türkçenin kendi ekleri ile tasrifleri (**çekimleri**) ile bunu sağlayabilecek zenginlikte ve kuvvette olduğunu izah eder. Türkçede “dahil” yani girdiği gibi kalan kelime olamaz. Biz Araplardan kitap ve alim kelimelerini alırız. Fakat onları cemettiğimizde (**çoğullaştırdığımızda**) “kütüp ve ulema” değil, “kitaplar ve alimler” deriz. 1908 Meşrutiyeti’nden sonra Selanik’te çıkan “Genç Kalemler” dergisinin Türkçeleştirme prensibi de bu değil mi idi: “Bir dil başka dilden kelime alabilir, kaide alamaz!”

Terim davasını bugün dahi katî bir formüle bağlamış değiliz. Ali Suavi’nin de o vakit bir çırpıda bu davayı halletmiş olduğu söylenemez. Ziya Gökalp Arapçayı ilim dili kaynağı olarak tutmak, yalnız tasriflerde mümkün olduğu kadar Türkçeleştirme fik-

rinde idi. Mesela realite karşılığı “şe’niyet” demiş, fakat bir yandan “şe’ni”, bir yandan da “şe’niyetçilik” şekillerini almıştır. “Mefkûre” kelimesini uyduran da odur. Çünkü bu bir uydurma kelimedir. Abdullah Cevdet terimleri Grek-Latin kaynağından almak taraflısı olmakla beraber, o da, Ziya Gökalp’ın tersine, tasriflerde Arapçayı tuttu: “Psikoloji”yi “Psikoloçya” şekline sokmasının sebebi “Psikolaçyai” diyebilmek içindir. Ali Suavi terimleri ikiye ayırır: Her milletin kendi dilindeki kelimelerle ifade etmiş olduğunu biz de alıştığımız kelimelerle ifade etmeliyiz. Mesela Fransızların “Chemin de Fer”, İngilizlerin “Rail way” dediğine biz de “demiryolu” deriz. Fakat bir terim, ki Avrupa ilim dilleri, nereden geldiğine bakmaksızın, kullanmaktadır, biz de onu değiştirmeyiz. Ne “oksijen”in, ne de “fotoğraf”ın Türkçesini aramaya lüzum vardır. Bu türlü terimler Yunanca, Fransızca veya İngilizce olmaktan çıkmıştır, ilim diline mal olmuştur. Biz bu yolu bırakıp da “asl-ül-hamız” veya “ümm-ül-hamız” yahut “havay-ı-hayatı” gibi terimler araştırarak abesle uğraşmamalıyız. Burada Ali Suavi’nin ışıklarından biri daha çıkar: “Keşke bütün milletler aynı lisanı konuşsaydı, diye düşünülürken, velev bin kelimecikle anlayış birliği temin etmek yerine hiçbir dilin yapmadığını” neden yapmalıyız? İsmail Hami Danişmend diyor ki: “Za-

ten Türk dili ile Hind-Avrupa dilleri arasında ilk etimolojik mukayeseyi yapmış olmak şerefi Ali Suavi'ye aittir. Garbın ilmi ıstılahlarını **(terimlerini)** aynen kabul etmek teklifinde belki de bu çok mahdut, fakat çok mühim mukayesenin tesiri olmuştur.”

Ali Suavi, Türkçeye din dili şerefini de vermekte Atatürk'ten hemen hemen yetmiş yıl önce gelir. Bizde namaz sürelerinin Türkçeleri dururken ve Türkçe tefsirler varken “Medreseler hâlâ neden Arapça tefsir okutmalı?” diye sorar. Tefsir Türkçelerinin yanlış veya güzel olmadığını iddia etmenin cehaletten ileri geldiğini söyler: “Türkçe tefsirler, Arapça olanlar kadar güzeldir” der. Yukarda söylediğimiz gibi, Türkler Arapçaya din dili diye sarılmış değildirler. Zati Kuran'ın Arapça olması İslamlara cebredilmiş **(zorlanmış)** midir? İmam-ı-Azam Arap olmayanların Kuran'ı tercüme etmelerine cevaz vermiştir. Halbuki aynı imamın mezhebini güden alimler, bu fetvayı tutmamakla kalmamışlar, nice müftüler Arapçadan başka dilin konuşulmasını bile yasak ettiler, hatta imam-ı-azam'ın sonradan bu fikirden caydığına dair bir fetva bile uydurdular.

Ali Suavi, hele hutbelerin hemen Türkçe okutulmasını ister. “Zamane hutbesi” yazısı, bugünkü Arapça ezancılar gibi, devrin geri kafasına karşı acı bir hicviyedir. Sahabeden biri gelse de, Ayasofya Ca-

mii'ndeki hutbeyi dinlese acaba ne der? diye sorar. O sabahki hutbeyi, dinleyenlerin anlayacakları dilde nasihat, tebliğ, emir ve nehiy vasıtası sayar, gerektiğinde hutbenin harp tedbirlerini anlatmak ve harp ilan etmek gibi işlere yaradığını bilir.

“Bizim huruç (**kahramanlar**), binişli, burç sarıklı, sırmalı cicili bicili hatip efendinin o süslü minbere çıkıp, Türklerin anlamadıkları dilde araban veya acemaşiran makamında tutturup elhamdübillah (yük seksen elif miktarı), elhamdü lillahillezi (yetmiş elif miktarı) metleri boğaz boğumlarına taksim ederek nağmeler çevirdiğini görse, bu minbere çıktın, bağırdın, çağırdın, muradın ne idi, diye sorsa...” Hatibin cevabı şu: “Ne cahil a’rabisin, beni bağırdı, çağırdı sanıyorsun. Ben arabandan girdim, aceme atladım, acemden Isfahan’a geçtim.” Sahabe der ki: “Ben de Bedir gazasında bulundum. Şam fethinde hazırdım. Bu övünmeleri şimdi bırakalım. Sen minberde ne dedin?” “-Hutbe merhum büyük imam efendinindir. Ben onu hutbe mecmuasından ezberledim. Ondan cahiller ne anlar?” “-Ben sana mana sordum. Sen teganni ederken kalbe ne mana düşer?” “-Ben sana araban’dan, Isfahan’a gezindim, dedim. Sen bunu seyahat sandın. Şimdi de manasından sual edersin. Ben hutbe okurken parmaklarımla dümtek vurmayı bırakıp da ne düşüneceğim? Sonra makamı kaybedip rezil mi olacağım?”

Türk sanatkârı İtri'nin bestelediği ezanın, ki namaz vakti geldiğini halka bildirmekten ibarettir, Türkçe okunmasına karşı bugün isyan edenler kadar, bir te'vil yolu bulmak için, Arapçaya din dili diyenler Ali Suavi'den bir asrın dörtte üçü kadar ileri demi, yoksa ondan da hiç olmazsa bir asır geride midirler?

Amma o, uğrunda başını da vereceği fikirlerinin adamı idi.

İnkılaplarımız arasında “Tevhid-i-tedrisat” kanunu ile övünürüz. Bu kanunla bütün gençlik tek bir eğitim sistemi altına alınmıştır. Eski kafayı yetiştiren ve irticâ beslemekten başka bir işe yaramayan medreseler kapatılmıştır. Yarın asırdan fazla gecikmiş olduğumuzu Ali Suavi'nin o zamanki tenkitdlerinden anlıyoruz.

Ali Suavi'ye göre, kurtulmanın ve ilerlemenin temeli, maarifî nizamlanmakta ve bütün halka yeni terbiyeyi vermektedir. Bir defa matbaayı çok geç almışızdır: “980'de (1564) İstanbul'da Yahudilerin matbaası vardı, Millet-i-hâkime'nin matbaası yoktu. 1139'a (1723) kadar kabul edilmemiştir. 1139'da kurulan Matbaa-i-Amire, ki hurufatçısı da, mütercimi de, müellifi de, mürettibi de, musahhihi de, tabii de tek bir adam, İbrahim Efendi idi, bu matbaa 25 cilt üzerine 18 kitap çıkarmıştır. İki el bir baş bundan fazla iş gö-

remez”. Sultan Mahmut 1158’de (1742) matbaayı tekrar açtı. Kuran ve hadis müstesna, Arabi, Farsî ve Türkçe kitaplar basılmayı emretti: “Sani, Şakir ve Suphi tarihlerinden başkasını bilmiyorum. Bunlar ise 1198’de basılmıştır. Demek ki matbaa 29 sene tatil halinde kalmıştır?” 1198 (1782) ile 1226 (1790) arasında 42 kitap daha basılarak matbaa 4 sene daha durmuştur: “Yazma devrinde bile daha çok kitap vardı. Şimdi matbaa var, o kadar çıkmaz. Sebebi nedir? Çünkü başta bulunanlar ilmi severler ve şart sayarlardı. Bugün ise Maarif Nazırı’nda bile ilim arandığı yok.”

Tanzimat maarifinin çürüklüğünü tenkit etmezden önce umumi durumu şöyle izah eder: Eskiden beri iki öğretim kaynağından biri medreseler, ikincisi sıbyan mektepleridir. 1197’de (1781) İstanbul Kadısı’nın verdiği rakama göre, yalnız bu şehirde 1255 sıbyan mektebi vardır. Cami veya medrese yapan herkes, bir de mektep yapar. Bu mekteplerin ders programı şudur: Mushaf, ilmihal, hat, imla. Bazısında Arapça sarf, Türkçe ile hesaptan, galiba bugün dört işlem dediğimiz, amal-i-erbaa. Mekteplerde okuyanların nispeti ancak yüzde beştir.

1177’de (1761) medreselerin sayısı, cami odaları ve zaviyeler (**küçük tekkeler**) müstesna, 275’ti. Bağdat, Mısır, Bursa gibi yerlerde kırk, elli, nihayet yetmişe yakın, Anadolu kasabalarında üçer dörder,

hatta büyüyecek köylerde bile birer medrese vardır. Medrese programları şudur: Sarf ve nahiv, mantık, maani ve beyan ve bedi, usul-i-hadiş ve hadis, usul-i-fıkıh ve fıkıh, tefsir, riyaziye, heyet, mev'ıza, ilm-i-kelam, hikmet. Tatil zamanında da “Çüiyyat” denen fenler okutulurdu. Tarih ve coğrafya gibi ilimler medresede gösterilmez, herkesin hevesine bırakılırdı. Sonraları riyaziye ve hendese de terk edilmiştir.

Medrese talebesi iki kısımdır: Bir kısmı sarf ve nahiv, mantık, akaid okurlar, o kadar! Bunlar yekûnun yüzde altmışıdır. Talebeyi askere almamak ve “medrese nişinlik”, yani medresede yatıp kalkmak ve fodla denen ekmek tayini almak bu türlü talebenin sayısını durmadan arttırmıştır. İkinci kısım talebe icazet alıncaya kadar okuyanlardır ki yekûnun yüzde beşini geçmez.

Hükümet ne hocalara, ne de okuttukları kitaba müdahale edemez. Hıristiyanlar da çocuklarını diledikleri gibi terbiye etmekte serbesttirler.

Ali Suavi'ye göre medreselerin kusurları şunlardır: 1- Başlangıçtan beri hesap, coğrafya, inşa gibi dersler olmamak, 2- Hocaların ehliyetine, nasıl ve ne öğrettiklerine bakılmamak, 3- Riyaziye ve hikmet dersleri çok noksan olmak, 4- Birtakım ilim ve fen şubeleri “Çüiyyat” a kayılarak büsbütün ihmal olunmak, 5- Kitap basılmamak.

Nihayet Üçüncü Selim devrinde bilhassa devlet ihtiyacını gözönünde tutan bir hareket başlamıştır. Fakat sadece “mühendishane-i-berriye” açılmıştır. Sultan Mahmud memur yetiştirmek için iki “mekteb-i-maarife, bir de “mekteb-i-harbiyye” ve “mekteb-i-tıbbiyye” açtı.

Abdülmecit devrinde Babıâli’de, maarif ihtiyaçlarını tetkik etmek üzere, bir meclis kurulmuştur. Âzanın hepsi memurlardan ibaretti. İçlerinde sonradan Sadrazamlık eden Ali Efendi ile Fuad Efendi de vardı. 1263 (1847) Ağustosunda bunlar bir proje verdiler. Esaslar şunlardır: 1- Daimî bir Maarif Meclisi teşkil etmek, 2- Mektepleri sıbyan (**çocuk**), rüştiye (**orta**) ve âlî (**yüksek**) mektepleri diye üçe ayırmak, 3- Medreselere dokunmamak.

Maarif Meclisi teşkil edilmiş ve akademi yerine geçmek üzere “Encümen-i Dâniş” için bir büyük binanın temeli atılmıştır.

1197’de (1781) İstanbul’da 1255 mektep varken, 1268’de (1852) sayısı 396’ya, 1280’de 280’e indi: “Yanan yapılmadı, harap olan bakılmadı.” Rüştiyelerin programları da eksik ve kötü idi. Âli mektepleri ıslah etmek üzere bir zamanlar Maarif Nazırı Kemal Efendi Fransa, İngiltere ve Almanya’ya gitti. Dönüşünde bunun çok vakit ve masraf istediğini ileri sürdü, “bırakıldı.”

Nihayet yeni meclisler, yeni projeler, yeni teşebbüsler ve hepsinin neticesi aynı!

Ali Süavi, bazı medreselerin, zaten belli maksatlar için kurulmuş olduğunu söyler. Mesela Süleymaniye tıp, Şehzade hendese medresesidir. “Eski zamanlarda sultanlara davul çalanlar da sarıklı idiler” diyen Ali Suavi, Meşihat Dairesi’ne (**Şeyhülislâmlığa**) bağlı olarak din dersleri gösterecek olanlarından başka bütün medreselerden sarığı kaldırmak ve hepsini sivil mektebe çevirmek fikrini ortaya atar. Din adamları yetiştirecek medreselere de Türkçe, hendese (**geometri**), coğrafya, tarih, yeni ve eski heyet derslerinin konmasını ister.

“Tevhid-i-tedrisat”tan maksat da bu değil midir? Ali Suavi’nin tenkit ettiği medreseler, zamanına kadar bozula soysuzlaşa gelmiş olanlardır. O da, Cevdet Paşa gibi, eskiden büyük ilim adamları yetiştiren çağdaş Garp maarifinden çok ileri medreselerin parlak devrini unutmaz. Mesele medresede de değil, okunanda ve okutandadır. Asıl derde çare bulmadıktan sonra medresenin adını mektebe, mektebin adını okula çevirmekten ne çıkar?

Ali Suavi Garp eserlerini tercüme edecek bir heyet kurulmamasından ve bilhassa terimler işinin halledilmemesinden şikâyet eder. Gerçi bu terimler işi daha sonra halledilecektir, fakat medresenin tahak-

kümü altında! O kadar ki yirminci asrın ilk dekadında ileri milliyetçilik dâvası güden Ziya Gökalp bile, Arapçanın Türkler için bir ilim dili olduğunu söylemek zorunda kalacaktır. Bugün ona sade Türklerin din dili diyoruz. Bir gün hiç şüphesiz bundan da kurtulacağız. Fakat ne zaman? Henüz Türkiye’de iktidarı almak veya iktidarı vermek gibi büyük meseleler arasındadır. Ali Suavi, bazı görüşlerinde, hâlâ bizden ileridedir. Ulûm gazetesinde yazdıklarından bazılarını bizde müdafaa edecek adam çıksa bile, sürüm-den olmak kaygısı ile, bu fikirleri neşredebilecek gazete ya çıkar, ya çıkmaz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Rejim arayışları

O vakit ki Osmanlı İmparatorluğu Adriyatik, Yunan Denizi, Adalar Denizi, Karadeniz, Şap Denizi ve körfezi ile çevrilmiştir. Avrupa kıtasında 353.341, Asya kıtasında 1.228.000 ve Afrika kıtasında 892.000 kilometrekare toprağı vardır. Nüfusu Avrupa Türkiye'sinde 10.510.000, Asya Türkiye'sinde 16.463.000, Afrika kıtasında 750.000'dir. Henüz pek az demiryolu yapılmıştır ve parça parçadır. Bunların da çoğı Rumeli'dedir. Anadolu'da sade İzmir - Kasaba ve İzmir-Aydın hatları ve İstanbul-İzmir yolu yapılmaktadır.. Sâlnameler (**Yıllıklar**) 1871-1872 bütçesini de on yedi buçuk milyon ve 1872-73 bütçesini de on dokuz buçuk milyon olarak gösterir. İmparatorluk, bir ırklar, milliyetler, dinler, mezhepler ve diller kaynaşığıdır. Hıristiyanlar ve ecnebler imtiyazlıdırlar. Ticaret ve serbest meslek kazancını elde tutan Hıristiyanlar Hazine'ye pek az vergi öder. Ecnebler ise kapitülâsyonların himayesi altındadırlar. Ali Suavi: "Kapitü-

laâsyonlar verildiği vakit ara sıra gelip gidenlerden başka Fransız yoktu, 1073'te **(1657)** İstanbul'da yalnız 6 evlik Fransız vardı ve ticarete dönen bütün sermayeleri de sadece 600.000 kuruştan ibaretti" der. Halbuki artık Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin bir yarı sömürgesi haline gelmiştir: "Bu devleti, maliye çökertecektir. Sefahetin, israfın ve tedbirsizliğin doğurduğu züğürütlük yıkacaktır."

Böyle bir memleketi nasıl bir rejim kurtarabilir? Tanzimat ve ondan sonrası tarihlerimizde çok defa bu suale cevap aramışım. Pek çok hayal ve pez az doyurucu fikir görmüşümdür. Çağdaşları arasında, bençe hakikati en yakından sezmiş olan ve bugünden geriye bakıldığı vakit inanılabilecek ameli **(uygulamalı)** yolları gösteren Ali Suavidir. Ali Suaviye göre anayurt dışındaki toprakları elde tutmak bir büyük kuvvet işidir ki artık onu başaramayız. Emaretleri **(Emirlikleri)** serbest bırakmalıyız. Trablusgar ve Bingazi ile Mısır'ın birleşmesine yardım ederek Afrikada kuvvetli bir İslam Devleti kurulmasını temin etmeliyiz. Bu devletle Osmanlı İmparatorluğu birbirlerini destekliyeceklerdir. Afrika topraklarımıza bir tecavüz olsa, Cezayir vakasında olduğu gibi, protestoda bulunmaktan başka ne yapabiliriz? Geriye anavatan Suriye, Filistin ve Irak'ı da içine alan Anadolu ile Rumeli kalacaktır. Burası hâkim milletin yur-

dudur. Ali Suavi, “hâkim millet” sözü ile Türkçe konuşan Müslümanları kasdederek. Türkçe konuşan Müslüman, Türktür.

Suriyeli, Iraklı, Boşnak, Arnavut, Çerkez, Lâz, hepsi Türkçe konuşup Türkçe okuduğu ve yazdığı vakit Türklüğün içine girer. Hâkim millet o zamanın nüfusu 27 küsur milyonun 15 milyonudur.

Kötü saray idaresi hiç şüphesiz yıkılmalıdır. Fakat yerine nasıl bir rejim koymak lazım? Çok defa bir Millet Meclisi idaresinden bahsetmekle beraber Ali Suavi, Mithat Paşa ve arkadaşları gibi, Meşrutiyet usulünün Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtaracağına inanmaz. Demokrasi sistemini, o zamanki İmparatorluk Türkiye’si’nin şartları bakımından şöyle tenkit eder: Gerçi İslâmın başlangıcında hükümet şekli, demokrasi idi. Yani ne melik ne padişah, fakat müsavât vardı. Ömer devrini hikâye eder. Fransız hürriyetçiliğini sevmez. Hürriyet, aklına geleni söylemek ve dilediğini yapmak demek değildir. Demokrasi için ahlâki şart sayar: “Bizim büyük şehirlerimizde ahlâk Avrupa’da olduğundan daha kötüdür. Ebüssuut Efendi bir kızla bir gece bir odada bulunmuş da nefsini zaptetmiş, kıza dokunmamış. Bu, Avrupa’da pek tabii bir şeydir, metholünmaz.” Biz bunu ahlâk terbiyesi ile temin edebiliyor muyuz, mesele bundadır: “Her halimiz şehvet halimize benzer.” Terbiyeye ih-

tiyaç vardır. Hükümet halkın yalnız refahını sağlama-
ğa değil, ahlâkını da düzeltmeğe bakacaktır. Ömer bi-
le hürriyet ve müsavatı kasmak zorunda kalmıştır.
Yoksa demokrasinin en iyi hükümet şekli olduğunu
kim bilmez: “Ne çare ki İstanbul halkı koskoca Ce-
zayir gibi bir uzvu koptu da hissetmedi. Semerkant,
Taşkent ve Buhara gürültülerini sivrisinek vızıltısı
kadar duymadı. Dört mektep çocuğu bir araya gelse
biri padişah olup ötekilere mansıplar tevcih ederek
oynarlar. Dört saçlı sakallı bir araya gelse her biri re-
isliğini ilan ederek kumandanlık taslar. Böyle bir
halkta uhuvvet ve musavat kaziyyelerini **(kardeşlik
ve eşitlik konularını)** kim satar, kim alır? Bir mec-
lis âzalığı, zengin ve hiçbir şeye muhtaç olmayan
Mustafa Fâzıl Paşa’nın ağzına ot tıktı. Demokrasiyi
vaktiyle Haccac’a teklif ettiler:

“- Siz Ebuzer **(5)** olunuz, ben de size Ömer ola-
yım dedi.

Fakat Osmanlı devletinde demokrasi yalnız ah-
lâk değil, başka bir sebepten de olmaz: Memleket tür-
lü kıtalarda parça parçadır. Geniştir. Diller, âdetler,
dinler ayrı ayrıdır. Bir Mısırlı ile Sırp, bir Tunuslu ile
Bulgar nasıl birleşip de Osmanlı İmparatorluğuna
düzen vermeyi düşünecektir?

(5) Sahabeden. Doğruluğu ve faziletleri ile meşhur.

Fakat idare böyle de kalamaz. Padişah ve hükümet, murakabe altına alınmalıdır. Bir Meclis kurulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli ve Anadolu'da, yani doğrudan doğruya vergi almakta olduğu sayılı ve belli topraklarda tutunabileceğini söyleyen Ali Suavi, anlaşıldığına göre güdümlü bir Meşrutiyet usulü ister. Asıl fikri, hâkim milletin devletini kendi kontrolü altına almasıdır.

İçinden çıkılmaz mesele

Rejim davası, Tanzimat'tan beri Türk düşünürleri için içinden kolay çıkılmaz bir mesele olmuştur. Her iki Meşrutiyet denemesi demokrasinin Osmanlı saltanatı şartlarına uymayacağını iddia edenlere ne kadar hak verdirmişse, birinci denemeden önceki ve iki deneme arasındaki istibdat devirlerin de, mutlak saray idaresinin memleket ve millet için daha az zararlı olmadığını göstermiştir.

Birinci ve ikinci meşrutiyetlerin zaafı, Hristiyan azlıkların, koruyucu büyük devletlere dayanarak, devleti parçalamaya çalışmaları idi. Hiçbir şey, hatta hemen hemen hariciyeyi (**Dışişlerini**) Hristiyanlardan teşkil etmek, Hristiyanlara devlet idaresinde her türlü hakları verdikten başka, iktisat ve ticareti onların elinde bırakın şartlar dahi bunun önüne geçememiştir. Türk milleti ise, sadece memur ve asker, ziraatte de ufak rençperdi. Asıl iş, ilk iş bu milleti yeni bir terbiye ile yetiştirmek olmalı idi. Ali Suavi bu fikri savunmakta en ileri gidenlerden olmakla beraber, mesela köyleri okutmak davası Cumhuriyetin son yıllarına kadar geri kalmıştır ve köyü terbiye etmek için girişilen büyük savaş da, 1946'dan beri yeniden gevşemiştir.

Ali Suavi, bir anayurt içinde kuvvetli ve toplu bir

devlet fikrini ortaya attıktan hemen hemen kırk yıl sonra, İkinci Meşrutiyet emperyalizm nümâyişleri içinde çalkandı, durdu. Enver ve onun gibi düşünenler, İttihad-ı-İslâm (**İslam Birliği**) ve ırkçılar, Turancılık rüyaları içine daldılar. Kuvvetlerimizin tutabileceği, bir anayurt sınırları içinde sağlam ve devamlı bir devlet kurmak sadece hâkim milleti yetiştirmekle uğraşmak fikri, Ali Suavi'den Mustafa Kemal'e kadar havada kalmıştır.

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti ile Avrupa'ya gittikleri vakit, birbirleri ile yakından fikir arkadaşlığı ettiler. Namık Kemal bir mektubunda Ali Suavi'nin büyük zekâsını ve bilgisini övmüş, şöhreti dünyayı tutan bir fazilet sahibi olduğunu ve eğer isteseydi kolaylıkla Hünkâr hocası olabileceğini yazmıştır. Yalnız tarihimiz değil, zamanımızın gündelik vakaları da gösterir ki bizde fikir ve politika adamları arasındaki şahsi anlaşmazlık birdenbire son düşmanlık haddine kadar gider. Düne kadar size kendi arkadaşını fazilet timsali diye tanıtan bir dostunuzun, bir müddet sonra, sizin ağzınızdan onun lehine bir tek kelime duymaya bile katlanmadığını görürsünüz. Nitekim Ali Suavi ve Namık Kemal de, bir gün, birbirleri için eski düşüdüklerinin tam aksini söylemişler ve yazmışlardır.

Acaba bu Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa nasıl bir

adamdı? Genç Osmanlılar tarihine göre, İstanbul’da kendisine dilediği mevkii vermeyen Saraya ve Babîâli’ye kızarak, hürriyetçi şöhreti kazanan gençleri yanında toplamıştır. Zengindir. Hepsine aylık verebilir. Çıkaracakları gazetenin masrafını ödeyebilir. Fakat Genç Osmanlılar hareketini, aynı zamanda, Saray ve Babîâli’yi kendisi ile uyuşturmak için bir tehdit, daha doğrusu bir şantaj vasıtası olarak kullanmaktadır. Pek de erişmesine ihtimal olmayan ihtiraslarından biri Mısır hıdivi olmaktır. Ama bunun için Sadrazam Âli Paşa’nın, Hıdiv İsmail Paşa’nın azlolunduğunu ilân ettikten başka, hıdivliğin babadan oğula geçme usulünü de kaldırması lazımdır. Ulûm gazetesinde yazıldığına göre Mustafa Fâzıl Paşa bu lûtfuna karşı Âli Paşa’yı “Genç Osmanlılar’dan kurtarmayı” vaat etmiştir. Mustafa Fâzıl Paşa ile Babîâli arasında bu görüşmeler olduğu sırada, yani 1869 sularında Hürriyetçilere bağlanan maaşların geciktiği bile olmuştur. İşin sonunun nereye varacağından zaten şüphelenen Ali Suavi Londra’da bulunan Namık Kemal’in dikkatini uyandırmak ister. Fakat Namık Kemal, Mısırlı paşanın kendi elinde taahhüt mektubu olduğundan ve taahhütlerini yerine getirmemesi için bir sebep bulunmadığından bahsederek beklemeyi tav-

siye eder. Cemiyetin tarihine dair yazılardan anlaşıldığına göre daha 1283'te **(1867)** Mustafa Fazıl Paşa'yı Genç Osmanlılar'ın reisliğine seçenler, onun samimiliğine inanmış değildirler. Paşanın bu işe öfkesi yüzünden girdiği ve İstanbul'dan yüz görürse döneceği fikrinde idiler.

Hošgörölü deęil gururludur

Ali Suavi'nin hoş görölölük zaafı yoktur. Gururludur. Genç Osmanlılar Cemiyetinin büyük işler görölölüne inanmaktadır. İrlanda İslahat Partisi'nin yaşı yedi yılı doldurduğu halde ancak "iğne topuzu" kadar netice aldığından bahseder. İstanbul Ermenileri Milli Meclislerini kurabilmek için otuz yıl alışmışlardır. "Ka mavna Ermeni taşınmış, ka yüz Ermeni hapis-hanelerde ürümüştür." Fakat Millet Meclisi taraftarları daha dört yıl önce İstanbul'da yalnız iki Türkle bir Ermeni fikir arkadaşı bulabilmişlerdi. Ali Suavi: "Bugün ise üç milyonuz," der. Kendini "Tüfeğini kuran, ta en yüksek makamdaki cehalete ve zulme nişan alan, onu devirmedike iki tarafa bakmak ihtimali olmayan" bir savaşçı saymaktadır. Bu kahramanca, fedakârca bir hayat ister. Herkes bir mizata mıdır? İstanbul'da Zaptiye Nazırı Hasan Paşa'nın gazetelerde kendi aleyhine sövüp saydırmasına aldırmaz. Bunu, şöhretini kıskananların hasedine (**ekememezliğine**) verir. Bu kadar temiz ve feragatli bir savaşçıyı fena tanıtsalar da ne çıkar: "Sekiz yüz yıl sonra Gazâli arandığı gibi, elbet bir gün Suavi'yi de arayanlar" ıkacaktır. "Biz himmetimizi satamayız, rükû edemeyiz (**eğilemeyiz**)" der.

Nihayet Mustafa Fâzıl Paşa Babîâli'den söz alıp İstanbul'a dönmüştür. Hattâ kabineye girmiştir. Kendi an-

latışına göre Mustafa Fâzıl Paşa giriştiği taahhütlere bağlı kaldığı, cemiyetin yolundan şaşmadığı kadar, Ali Suavi onunla beraberdi. Yoksa onun ne esiri, ne de hizmetçisi değildi. Devletin bugünkü idaresini değiştirecek ıslahatı gerçekleştirebilmekten başka gayesi de yoktu.

Kimleri nerede toplamıştır, bilinmez. Fakat Ali Suavi, Mustafa Fâzıl Paşa'nın Genç Osmanlılar Cemiyeti'nden kovulduğunu gazetesine ilan eder. Üstelik ondan ayrılmayanları da bir türlü hoş göremez. "Fâzıl Paşa takımı" başlıklı bir fıkra da şöyle der: "Mustafa Fâzıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dahil olduğu eyyamda (**günlerde**) kendisinin İstanbul'da ve Mısır'da maaşlı muvazzafları, paşalarına hulûs için tarafımıza havadis yazar ve hizmet ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı. Yani Fâzıl Paşa cemiyetten ihraç olundu. Onun maaşlıları dahi Paşa'dan maddi menfaatlerini muhafaza uğrunda Yeni Osmanlılar'a hizmetten istinkâf edecekleri derkâr ve zâhir idi (**çekinecekleri düşünülen ve görülen bir durumdu**). Binaenaleyh ihtiraz olunmak babında ihvana ihtar ederiz. Şimdi Paris'te bulunan Fâzıl Paşa maaşlıları şunlardır: Kâni Paşazade Ahmet Rifat Bey 1500 Frank, eski postacı Âgâh Efendi 1500 Frank, Namık Kemal Bey 1000 Frank, Necip Paşa torunu Mehmet Bey 1000 Frank, Reşat Bey 750 Frank, Nuri Bey 750 Frank, Mısırlı Abdullah Efendi 300 Frank. Bunlar her ay maaşlarını Fâzıl Paşa'nın Paris'te kâtibi Mösyö Sakalini'den alıyorlar. Fakat ismini kaydettiği-

miz Necip Paşa torunu Mehmet Bey, Paşa efkârından döndüğü için 1000 Frank maaşını bu defa terk etti.”

Namık Kemal’in İstanbul’a dönmesi üzerine de Muvakkat’ın 141’inci sayfasında şöyle bir fıkra neşreder: “Kemal Bey elinde bulunan Hasan Paşa mektubunun muktezası üzerine İstanbul’a vüsulünde (**varışında**) doğruca Zaptiye Müşirine rûnal olup (**yüz-sürüp**) pazarlığı uydurmuş olduğundan kendisinden ihtiraz olunması (**çekinilmesi**) ihvân-i-vatana (**vatan dostlarına**) ihtar olunur.”

Mustafa Fâzıl Paşa ile Namık Kemal’i aynı çerçeve içinde göremeyiz. Namık Kemal, bir takım zaafırları olsa bile, inkılâp tarihinin başlıca şahsiyetlerinden biridir. Fakat Ali Suavi, o devirde onu ne kadar affetmemişse ve ölçüsüz davranmışsa, Namık Kemal de Ali Suavi’ye kara bir sicil yamamak için öfkesinin ve kibrinin bütün zorlamalarına boyun eğmiştir.

Ali Suavi edebiyatçılar tarafından tanınmadığı için, onun yazdıklarından kimsenin haberi olmayacaksa da, Namık Kemal’in onun şahsı üzerine yazdıkları adeta mahkeme hükmü yerine geçecektir. Bize bu misal de tarihin, hele vakanüvis çeşidi tarihlerin ne kadar dikkatle okunması lazım geldiğini gösterir. Bugün bile esassız birtakım gazete dedikodularının şahıslara ait bazı hakikatleri nasıl temelinden değiştirip bozduğunu görmüyor muyuz?

Abdülhamit ümit vermişti

Ali Suavi ve Namık Kemal ikisi de birbirlerine karşı haksızdırlar. Fakat ne yapalım ki bizdendirler. Gün olur ki tahtları yıkmak, taçları uçurmak, bir devlete ve millete yeni bir kader biçmek kendilerine çocuk oyuncağı gelecek kadar cesur ve pekgözlüdürler. Gün olur ki en küçük hisleri önünde yenilip diz çökecek kadar zayıftırlar. Biraz etrafımıza baksak, bunun binbir örneğini görmez miyiz? İnsanları ya büyük, ya küçük görmek adetinden vazgeçmeliyiz. İnsan büyüklük ve küçüklüklerden yuğrulmadır. Mesele, bir yekûn meselesidir. Eksiğimiz ve artığımız elenip tartıldıktan sonra, bizden geriye, ne kalacaktır? İnsafli tenkidin ölçüsü budur.

İkinci Abdülhamit tahta çıktığı vakit, aydın takıma ve halka büyük ümit vermişti. Mabeyin Müşiri Eğinli Said Paşa'nın henüz neşrolunmayan hatıraları geçenlerde benim de elime geçti. Bu hatıraların birinci kısmındaki Abdülhamid, hayallerimizdeki vehimli, korkak, ne görmek, ne de görünmek istemeyen müstebide hiç benzemez. Her cuma günü ata binerek başka bir camide selamlığa çıkar. Halkın içine girmekten çekinmez. Kışlalara giderek askerini görür. Zamanının fikir adamları ile buluşup konuşur. Kanun-u Esasi'yi münakaşa eder. İleri fikir adamı

onunla bir şey yapılabileceğini zanneder. Hürriyetçilerden çoğu kendisine tanıtılmıştır. Padişah değişimi üzerine artık İstanbul'a dönen Ali Suavi de bunlar arasındadır.

Gariptir: Tanzimatçı veya Genç Osmanlı, inkılap tarihlerinde isimlerini okuduğumuz şahsiyetlerin hepsi ya vezir veya paşa, vali veya mutasarrıf, rütbe ve makam sahibi iken Ali Suavi'nin Sultani Mektebi'ne müdür oluşu, kendi aleyhine yorulmuştur. Abdülhamid'i memnun ettiği için, bu müdürlüğün kendisine sükût (**susma**) hakkı olarak verildiği söylenmiştir. Halbuki Sultan Abdülhamid'le daha ilk temaslarında yeni padişah'tan en çabuk ümit kesenlerden biri Ali Suavi idi. Bu heyecanlı ve ihtiraslı inkılapçı, ölmeden önce susmayacaktı. Yüzde yüz saray adamı Mahmud Celaleddin Paşa, hatıralarında, Ali Suavi'nin asıl maksadı en yüksek devlet makamına çıkmak ve devlet idaresini ele almak olduğunu yazar. Kendi düşündüğü ve inandığı ıslahat yapılmadıkça memleketin kurtulmasına imkân olmadığını söyleyen ve yayan bir inkılapçı için bundan daha tabii ne olabilir? Mukayese yapmak değil, fakat bir misal gibi ele alırsak, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Partisi'ndeki sicilli de doymak ve kanmak bilmeyen bir "muhteris" değil mi idi? Bugünkü Türkiye'nin kurtuluşunu Mustafa Kemal'in bu ateşli ihtirasına borç-

lu değil miydi? Ali Suavi, yeni fikirlere bağlanmış olanların liderlikten çekinmelerini ve başlarına geçirmek için daima eski bir şöhet aramalarını tenkit etmiş değil midir? Ali Suavi, İstanbul'a geldiği vakit Ali Paşa'nın sadrazam olduğu yaştan daha geçkin, belki de ondan daha dolgun bir adamdı. Muvaffak olur mu idi, olmaz mı idi bir iktidar denemesi olmadıkça hiç kimse böyle bir suale cevap veremez.

Sultani Mektebi Müdürlüğü'nü sükût hakkı olarak alıp almadığını ise yine Mahmut Celaleddin Paşa'dan öğreniyoruz: “Herifin dimağı daima fesatta ve beyn-en nas tayin-i muradında olmakla mesela ramazan-ı-şerifte Ayasofya ve Beyazıt camilerinde kürsüye çıkıp suret-i haktan nice mukaddimat-ı-eblehane serdi ile efkâr-ı-avamı uyandıracak sözler irad eder ve evrak-ı havadiste maksadına muvafık makaleler derceyler idi.”

Galatasaray'daki tutumu

Açıkça anlaşıyor ki Ali Suavi, İstanbul'da eski vazifesine dönmüştür. Bu vazife yazmak ve konuşmak, durmaksızın inkılap davasını yürütmektir. Eğer kendisine Sultanı Mektebi gibi bir de gençlik ocağı teslim edilmişse, bu fırsatı öpüp de başına koymaktan başka ne yapar?

Ali Suavi'nin idaresizliği yüzünden Sultani Mektebi'nin nizamını altüst ettiği Beyoğlu semtlerinde yayılmağa başlanmıştır. Bunun doğru yahut yanlış olduğunu bilemeyiz. Fakat Suavi, Sultan Mektebi'nde bir şeyler yapmak istemiştir: Görüşüne göre bu mektep hâkim milletin parası ile kurulmuştur. Fakat içi Rus, Sırp, Bulgar Rum ve Ermeni talebe ile doludur. Hatta bu mektepte okuyanlar o günlerde Osmanlı topraklarına giren Rus ordusu içinde bize karşı harp etmektedirler. Suavi'nin temin etmeğe uğraştığı işlerden biri Mektebi Sultani'yi Müslüman çocuklarının terbiye yuvası haline getirmektir. Ya aylık vermediklerini, ya başka bir sebep bularak Türk olmayanları yavaş yavaş tasfiye etmek yoluna gider. Bir de hâkim millet alaturka saat kullanırken, namaz vakitlerini buna göre ayarlarken, Mektebi Sultani'nin kapısındaki saat alafranga işler. Ali Suavi, devleti, Ortodoksların kahrını için asıl doğru tarihi, yani frenk ta-

rihini kabul etmeyerek, rumi tarihi tuttuğu için tenkit etmiştir. Devlet frenk saatini de kabul edebilir. Amma bütün milletin kullandığı saat başka, bir Türk mektebinin kullandığı saat başka olamaz. Ali Suavi bir Müslüman Türk milliyetçisidir, bir inkılapçıdır, tatlısu Osmanlısı değildir. Sadece freng benzemekten ve Türke ait ne varsa hepsini aşağı ve kötü görmekten başka hünerleri olmayan tatlı su Osmanlılardan devlete de, millete de hayır gelmeyeceğini bilir. O, mektebin saatini, milletin saatine göre ayarlamıştır. Bir mektebin nizamını altüst etmek demek onun ders programını bozmak demektir. Ali Suavi sorar: “Ben tedris usulüne dokunmuş muyum?” Hayır, o frenkperestlerin keyfine veya sinirine, bazı unsurların da menfaatlerine dokunmuştur.

Biz bugün şapka giymekteyiz. Avrupa’ya gittiğimizde de daima şapka giyerdik. Fakat Mütareke yıllarında, düşman ordusu İstanbul’u tutmuşken, Beyoğlu’nda şapka giyen bir Türke nasıl hakaretle bakardık. Bu bir taassup meselesi değildi.

Zavallı adam bir yandan frenkperest tatlısu Osmanlılarının, bir yandan da yobazların yahut yobaz silahı kullananların hücumu altındadır. Rifat Bey’in risalesinde “Frengistan’da şapka giymek, şarap içmek, İslama yakışmaz nice günahlar irtikap etmek”le suçlanmıştır. Zaptiye Nazırı Hasan Paşa’nın emri al-

tındaki İstanbul gazetelerinde lakabı “Protestan Suavi” idi. Bir İngiliz kadını ile evlenişi üzerinde softaca işlenip durulmuştur. Hiç tınmaz: “Şer’an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim” der, geçer. Faizin caiz olduğunu yazmış olması da aynı çeşit hücumlara fırsat verir.

Hani onun da kellesi kızdığı vakit softalığı tutar, çileden çıkar. Söver sayar, şahsiyat yapar. Kendinden beklenmeyecek nice şeyler söyler. Kadını kötülemek isteyenler, ciltler tutan yazılarını karıştırdıkça, pek sermayesiz kalmazlar. Fakat soğukkanlı Suavi daima kendi yolu üstündedir. Sapışları pek az sürer.

Bu genç, dinç, dev iradeli adam, nihayet ölümüne yaklaşmaktadır. Ya bir şey, büyük bir şey yapacaktı. Ya başına bir şey, büyük bir şey gelecekti. Bu mi-zaç ayrı bir yuğruluştaki idi.

Çar orduları İstanbul’a yaklaşmaktadırlar. Birinci Meşrutiyet Meclisi İstanbul büyük devletler konferansının kararlarını kabul etmediği için, tek başına harekete geçen Rusya, Osmanlı ordularını yenerek, kalelerimizi düşürerek Ayastafanos’a kadar geldi. İkinci Aleksandr’ın Ayastafanos’ta (**Yeşilköy’de**) dikte ettiği şartlara boyun eğmek, Birinci Dünya Harbi’nden sonra Sevres Antlaşması’na razı olmak gibi bir şeydir.

Harp çıkmazdan önce İngiltere, Osmanlı devle-

tine yardım edemiyeceği için Rusya ile uzlaşmamızdan başka çare olmadığını söylemişti. Fakat bu uzlaşma da padişahın, devlet adamlarının veya milletvekillerinin yanaşabilecekleri bir şey değildi.

İstanbul ve bütün memleket eşsiz bir facia karşı-sındadırlar. Türkler için dünyanın sonu gelmiştir. Böyle zamanlarda, herkes bir mesul arar. Halka göre bu mesul, kendi Babıâlisi ile beraber Sultan Abdülhamid'dir.

“Anadolu’ya geçmek lazımdır”

Ali Suavi’ye göre Rus diktesini reddetmek ve Anadolu’ya da geçerek harbe devam etmek lazımdır.

İngiltere, bütün Osmanlı saltanatını da Çar Rusya’sının eline geçmek tehlikesi belirlediği vakit, ister istemez müdahale edecektir. Ve yaşayabilir bir devlet olarak kalmağa elverecek bir barış ancak böyle elde edilebilir.

Abdurrahman Adil’in yazdığına göre Ali Suavi, Abdülhamid’i bu fikre yanaştıramamıştır. O halde ne yapmalı idi? Mademki halk padişahı mesul tutuyor. Mademki Çırağan Sarayı’nda hapis hayatı geçiren Sultan Murad’a deli değil, “mazlum” gözü ile bakıyor. Çırağan Sarayı’na giderek bir defa onu sokağa çıkarmak,

- Padişahım çok yaşa, sesleri ile halka göstermek kâfi idi. Halk ona bir kurtarıcı gibi sarılacaktı. Bir avuç kalabalık kısa bir zaman içinde yüz binleri bulurdu. Sultan Hamid tahtını kaybedecek ve Ruslar diktalarına boyun eğecek adam bulamayacaklardı.

Ali Suavi büyük bir soğukkanlılıkla harekete geçti. İstanbul’un hanları, camileri, medreseleri Rumeli muhacirleri ile dolu idi. Ali Suavi, Rüştîye hocası iken Filibe’de büyük bir nüfuz kazanmıştı. Muhacirleri sevk ve idare edebilecek olanlar arasında arkasından gelecek birçok yüreği yanıklar bulabilirdi.

Ali Suavi'nin evi Üsküdar'da Şemsipaşa mahallesindedir. 1876 mayısının 19'uncu pazar günü alaturka saat onbir sularında bu evde bir toplantı olmuştur. Ali Suavi sorar:

- Çırağan Sarayı'na giderek Sultan Murad Efendimize biat edeceğiz. Kaç kişiyiz?

- Yüz eli kadar!

- Pekâlâ! Hepimiz silahlanmalıyız. Yarın saat üçte birer ikişer Çırağan Sarayı'nda bulunmalıyız. İlk vazifemiz saraya girmektir. Bize karşı gelen olursa silaha davranmalıyız. Neferlere silah atmayacağız. Fakat zabıtlere de müsaade etmeyeceğiz. Eğer katlunursam, bana kim kaymakam olacak?

Hafız Nuri- Ben!

Suavi- Ya sen de öldürülürsen?

Molla Mustafa- Ben!

Suavi- Tamam. Fikirce mutabıkız. Her biriniz adamlarınıza malumat veriniz. Yarın herkes yerinde bulunmalıdır.

Meclisten biri- Şapık padişaktan bahsediyoruz. Fakat işittiğimize göre kendisi delidir.

Suavi- Deli mi? Hayır velidir, veli!

Asıl mesele, halk yığınları üstünde bir sancağın dalgalanmasıdır.

Ali Suavi heyecansız ve telaşsızdır. Aynı günü Çamlıca'da Sami Paşa ile Suphi Paşa'nın oturdukla-

rı köşkün bahçesinde g r nm   t r. Gen li inde R   tiye hocalı ı imtihanını birincilikle kazandığı zaman kendini Maarif Nazırı Sami Paşa'ya sevdirmi ti. Onun için ara sıra onun k   k ne gider. Fakat o gün  a ırmı lardır. Çünkü kimseyi aramamı tır. Bahçeden bir demet  i ek toplayıp gitmiştir. Halinde hiçbir fevkaladelik de yoktu. Ali Suavi'nin oraya gidişi, k   k n bazı kısımlarına sı ınan Rumeli muhacirlerini, ertesini güne hazırlamak için olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Yine o pazar günkü Basiret gazetesinde Ali Suavi imzası ile şöyle bir fıkra çıkıyor: "Herkes ve bütün gazeteler hal-i-hazırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı acizanemde mevcut emniyet-i-  m-meye mebni s yliyece im şeyi herkesin dinleyece ine   phem yoktur. M   kilat-ı-hazıra pek büyüktür. Fakat çaresi kolaydır. Yarınki n   hamızda bu çareyi kısaca  erh ve beyan edeceğim."

 

Suavi'nin sonu

Pazartesi (20 Mayıs 1876) sabahı alaturka saat üçe doğru muhacirler Çırağan Sarayı'nın önünde toplanmaktadır. Ali Suavi de kendi adamları ile birlikte Kuzguncuk'tan bir mavna ile saray rıhtımına yanaştı. Nöbetçiler kalabalığı önlemek istediler. Doğrusu anlaşılmayan rivayete göre Ali Suavi ya tabanca veya hançeri ile bir ikisini yaralamıştır veya öldürmüştür. Kalabalık, deniz tarafındaki pencerelerin camlarını kırarak sarayın içine girdi. Telaşından şuraya buraya kaçan Sultan Murad'ı nihayet buldular. Ali Suavi kendisinin koluna girerek:

- Aman efendim, gel bizi Moskoftan kurtar di-yordu.

Garip tesadüf, Çırağan vakası olurken, Rus Se-fareti tercümanı Sultan Hamid'in yanında idi. Bir aralık haznedar Hafız Behram Ağa Sultan Hamid'in yanına koşarak:

- Efendim, Sultan Murad'ı cülus ettirecekler. Ahali Sarayı basmışlar. Aman efendim başımızın çaresine bakalım, diyordu.

Sultan Murad'ı güçlkle ele geçiren Ali Suavi ve arkadaşları onu henüz dışarı çıkarmağa vakit bulmadan Beşiktaş Karakolu Kumandanı Hasan Paşa ve askerleri saraya yetiştiler. Kısa bir vuruşmadan sonra

Ali Suavi ve bazı arkadaşları da öldürüldüler. Molla Mustafa ve Hacı Ahmet Ağa ölenler arasında idi.

İki rivayet vardır: Biri bahçede koruya sığınan Ali Suavi'nin teslim olmadığı için kurşun ve süngü ile öldürülmüş olduğudur. Fakat asıl doğrusu, Hasan Paşa kendisini elindeki sopa ile öldürmüştür ve son günlerine kadar da bu sopayı karakolun duvarına asarak gelene gidene göstermiştir.

Saray gazetelerinin edebiyatını kolayca tahmin edersiniz: Ali Suavi bir serseridir. Sultani Mektebi'nin müdürlüğünden azledilmesini hazmetmemiştir. Başına birtakım gafilleri toplamıştır. Hatta, İstanbul'da bir karışıklık çıkmasından fayda göreceklara, yani Moskoflara alet olmuş olması ihtimali de vardır. Ne yazık ki sarayın vakadan sonraki gazetelerde çıkan bu uydurma yazılarını bugün bile vesika diye kullananlar görülmektedir.

1908 Meşrutiyeti hadiselerini yakından bilen rahmetli General Seyfi Uzgören'e bu hikâyeyi anlattığım vakit:

- Ali Suavi'nin muvaffak olmak ihtimali, İttihatçıların şansından daha fazla idi, dedi.

Bu bir dakikalar meselesi idi. Eğer Ali Suavi Sultan Murad'ı tahta çıkarabilse ve harp devam etse ne olacaktı? Eğer Atatürk 1919 Mayıs'ında Galata rıhtımından bindiği vapurda İngilizler tarafından tutul-

saydı ve Anadolu'ya geçemeseydi, Sevres Antlaşması Türkiye'si'nin bugünkü muharrirleri onun teşebbüsü hakkında acaba ne diyeceklerdi?

Ali Suavi, bir davayı sonuna kadar güden ve onun uğruna korkusuz, telaşsız, gurur ve imanla başını vermiş bir inkılapçıdır. Ali Suavi, Türk inkılabı tarihinde eşsiz bir fikir kahramanlığı misali bırakmıştır. Mezarı yoktur: Gönüllerimizde bir yeri olmalıdır.

BATI SIGORTA

Batı Sigorta'nın katkılarıyla...

UNE VUE GÉNÉRALE DU PORT DE CONSTANTINOPLE

LA POPULATION EST PITTORESQUE ET MÉLANGE

LE PORT SUR LE BOSPHORE ET LES MOSQUÉES

LE VIEUX PORT VU DU CÔTÉ DE GALATA